

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

ЗНАЧЕЊЕ ИМПЕРФЕКТА ПРЕМА УПОТРЕБИ У ЈЕЗИКУ П. П. ЊЕГОША

Иако се у проучавању употребе глаголских времена српско-хрватског језика — нарочито у радовима познатих синтаксичара А. Мусића, Љ. Стојановића, А. Белића и др. — прилично далеко отишло, иако се чак може рећи да је основни проблем ове употребе добио своје решење у теорији проф. Белића о синтаксичким категоријама глаголских времена, коју теорију је он први пут изнео у расправи *О синтаксичком индикативу и „релативу“* (објављеној у зборнику *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, Cracoviae II*, 47–56), развијао је још у неколике студије, а најпотпуније је изложио у својој књизи *О језичкој природи и језичком развоју* (на стр. 355–390), — у овој области наше науке остало је доста питања која треба расправљати и расправити. Једно од најзанимљивијих између њих је, несумњиво, значење имперфекта, и то из неколико разлога.

Имперфекат је облик у ишчезавању; он се, управо, изгубио из употребе у највећем делу народних говора и чува се на релативно малом простору српско-хрватске језичке територије — у бокелским, црногорским и још само неким суседним од оних говора који улазе у ширу основицу књижевног језика. Отуда код данашњих наших писаца скоро и не налазимо тога облика, врло ретко и код оних у чијем се завичајном говору лепо чува осећање за посебно значење његово (в. о томе у *Нашем језику*, књ. IV стр. 75). Осим тога, значење имперфекта се у историском развоју језика могло мењати, као што се несумњиво унеколико изменило према значењу која је овај облик имао у индоевропској језичкој заједници и које још и данас има у појединим индоевропским језицима.

Некадашње означавање вршења радње у прошлости до тренутка говора¹⁾ — какво значење данас у нашем језику има инди-

¹⁾ в. А. Белић, *Постанак прасловенске глаголске системе*. — Глас Српске акад. наука CLIV, Београд 1935, 14.

кативни аорист имперфективних глагола — имперфекат, по нашем мишљењу, није имао ни у најстаријим епохама развитка српскохрв., као ни у старословенском језику, или то бар досадашњим проучавањима није утврђено. А ако би се у старословенском и нашло у том значењу употребљених облика имперфекта, тим случајевима, ја мислим, објашњење треба тражити у језику оригинала с којег су превођени старословенски споменици. Тек нова испитивања у томе правцу ће, уосталом, утврдити да ли је ова претпоставка оправдана.

С обзиром на ово и зато што се ни за једног од оних синтаксичара који су говорили о значењу имперфекта не може рећи да је имао урођено осећање тога значења, ја и мислим да још није тачно утврђено шта управо означава облик имперфекта у нашем савременом језику.

Почев од Т. Маретића и Д. Богдановића, који су пре више од пола века имперфекат дефинисали као облик који означава трајање радње у прошлости¹, до дефиниције у последњој досад издатој граматици српскохрватског језика, према којој „имперфектом несвршених глагола изричемо радње, које су у прошлости трајале или се понављале²“, — даје се углавном једно исто значење овога облика. Нешто је одређенија и утолико тачнија дефиниција Ст. Новаковића, који каже: „кад ли се хоће да покаже радња која се догодила (зашто догодила, а не догађала, односно вршила! — М. С.) у прошлости као трајна или несвршена и кад се ни у ком погледу неће да показују границе времену њезина трајања, онда се употребљава пређашње несвршено (имперфекат)³“. Код Љ. Стојановића, према коме имперфекат показује прошлост несвршене глаголске радње⁴, и А. Мусића, који вели: „Имперфектом се у П [приповиједању] казује имперфективна радња

¹) „Имперфекат показује радњу која је у прошлости дуље трајала или се понављала“, каже Давид Богдановић у расправи *Пораба времена за прошлост у историческим радњама Вука Стеф. Караџића*. — Наставни вјесник VII, Загреб 1899, 324, а Т. Маретић вели да „о овоме облику немамо друго што рећи него да значи радњу која је у прошлости трајала“. (Грамматика и стилистика, Загреб 1899, 605).

²) Брабец-Храсте-Живковић, Грамматика хрватског или српског језика, Загреб 1951, стр. 222.

³) Стојан Новаковић, Српска граматика, II целокупно издање, у Београду 1902, стр. 308.

⁴) Љуб. Стојановић, *О значењу и употреби глаголских облика у реченицама*. — Јужносл. филолог II, стр. 191.

прошла за вријеме у које пјевач говори¹⁾ — у наведеним њиховим речима имамо уствари исту дефиницију. Судећи по датим дефиницијама, код синтаксичара нашег језика није било стварне разлике у схватању значења имперфекта. А само ако значење синтагме „*трајање радње*” схватимо као дуже или краће њено вршење, без икаква ограничења, а не као изузетно дуго трајање (а тако га можемо схватити), онда се не може рећи да су наведене дефиниције имперфекта нетачне. Али оне никако нису потпуне, и, што је много већи њихов недостатак, суштина значења овога облика није у ономе што се у тим дефиницијама износи, већ у нечему другом. И остала претеритална времена: перфекат, наративни презент, па чак и аорист имперфективних глагола означавају прошле радње (одн. стања) дужег трајања, јер се трајност, схваћена онако како смо мало пре казали, не садржи у овоме или ономе облику, него у самој основи имперфективних глагола, у глаголском виду. Ако се аористом имперфективних глагола поред трајања означава и прекид радње²⁾, наративним презентом и перфектом имперфективних глагола једнако се казује трајање радње каогод и имперфектом. У ово се лако уверити када се овим облицима замени имперфекат у примерима које за његово значење дају поменути синтаксичари. Ако узмемо примере:

Сеидин руњански субаша *вељаше* у Лозници на походу и Једном пред вече *сеђаше* на двору (из Т. Маретића); Сунце се лагано у море *сиушћаше* и Сестрица се брату *кунџаше* (из Ст. Новаковића); Док се ми томе *чуђасмо* и коње *шоварасмо*... ето ти пудара од оних винограда и За дјевојком нико не *присџаше* до самога царава сина (из Љ Стојановића); Руке шири те се ш њиме љуби, па Марјану мјесто *начињаше* и Доведе му без биљега вранца, па Максима зета *дозиваше* (из А. Мусића); Слично *осећаху* и лептири (из Брабеца) и др. — па у тим примерима имперфекте заменимо перфектима, њима ће се, очевидно, казивати радње које су у прошлости неограничено трајале, онако исто као кад се казују имперфектом.

У погледу дужине трајања нема, дакле, никакве разлике између прошлих радњи које се казују перфектом и оних што се означавају имперфектом. Ни по чему се не може закључити да, рецимо, у примерима: Сунце се лагано *сиушћало* у море и Док

¹⁾ А. Мусић, *Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику*. — Глас Српске академије СХХI, Београд 1926, стр. 126.

²⁾ А. Белић, *Аорист имперфективних глагола*. — Јужносл. филолог V, Београд 1925—1926, стр. 179.

смо се ми томе чудили и коње *Шоварили*, или у било коме оваквом примеру, — радње које се у њима износе иуколико краће трају него кад се казују имперфектом. И јасно је, према овоме, да никако немају право синтаксичари који сматрају да је имперфекат облик којим се истиче нарочито дуго трајање радње у прошлости. Штавише, врло често, према природи радње која се дотичним глаголом казује, или према општој ситуацији у којој се дотична радња врши, ми лако можемо закључити да се имперфектом означене радње нису дуго вршиле. Може се рећи да ни у примерима као што су: Сеидин руњански субаша у Лозници на походу *вељаше* и Сунце се лагано у море *спушћаше* — радње у имперфекту нису дуго трајале, јер је субаша говорио (субаша вељаше) на походу, дакле, кад је полазио, а време његова похода није, ваљда, изузетно дуго трајало, као што се, сигурно, ни сунце у море није изузетно дуго спуштало, иако се лагано спуштало. Марјану се, јамачно, при његову доласку, није дуго место правило, и насупрот томе што се у горе наведеном примеру та радња казује имперфектом (исп. — па Марјану мјесто *начињаше*). Радња казана овим обликом, истина, често дуже траје од времена радње с којом се она напореда врши. Тако је управо увек када се у време вршења радње у имперфекту изврши каква друга радња, тј. када је глагол што означава ту другу радњу перфективан. Али се ни то не означава самим обликом имперфекта, него се схвата из ситуације која се једним и другим глаголом казује. Сасвим је јасно да се реченицом: Кад смо ми ушли, он *сеђаше* на своме месту — казује да је у тренутку нашег уласка он већ седео на своме месту. А из тога излази и да је он бар који моменат пре нашег уласка седео и да је, у сваком случају, његово седење дуже трајало од нашег уласка, да је управо наш улазак, који је тренутан, пао у време његова седења, којег је трајање неограничено. А да се то не означава обликом имперфекта већ да произилази из видског карактера једног и другог глагола, закључујемо опет и по томе што се имперфекат ни у овим случајевима не разликује од других претериталних времена. И свака радња казана презентом имперфективних глагола, рецимо, почиње пре било којег одређеног тренутка који пада у време њеног вршења. Па и радња која се врши у време говора, тј. радња која се означава индикативним презентом, почиње пре тренутка у коме се констатује да се врши, јер да би се ово о некој радњи констатовало, она пре тога мора почети, — па ипак још нико није дошао на помисао да се презентом *истиче* дуго трајање радње.

Ни о посебном истицању трајања радње које би имперфекат садржавао у своме значењу, ја мислим, не може бити говора. А баш овај елеменат његова значења као главни истицан је у нашој синтаксичкој литератури (поред осталог исп. и Јужносл. филолог II, 191 и VI, 117). Не може се, истина, рећи да синтаксичари наши нису осећали и онај елеменат значења имперфекта који чини његову суштину. Већина њих, како ћемо то ниже видети, у дискусији о значењу овога облика, додирује и тај елеменат, али му и ови претпостављају оно што и не улази у само значење глаголског облика, већ се садржи у глаголској основи. Томе је, свакако, узрок чињеница што су извесни писци наши и који нису имали осећања за правилно значење имперфекта употребљавали овај облик, па су синтаксичаре који, често и по сопственом признању, у своме личном језику већином немају имперфекта такви примери неправилне употребе заводили. Они су тражили оно што је свакад, у свим примерима употребе имперфекта, како правилне тако и неправилне, заједничко, а то је само трајање радње у прошлости, па су зато тај елеменат и узели као суштину његова значења. Међутим, анализом примера из народа где је осећање за употребу имперфекта живо и примера употребе код писаца који су произишли из средине с таквим осећањем значења овога облика, затим анализом примера из народних умотворина, где се такође огледа доста сигурно осећање за правилну његову употребу, као и из писаца који су се језички васпитавали на народним умотворинама — долазимо до закључка да је суштина значења имперфекта у нечему другом. Имајући на уму у првоме реду овај језички материјал и полазећи од сопственог осећања значења имперфекта, које сам понео из говора завичајног краја (из говора црногорских), ја сам (у Граматици за виша разреде средњих школа, Београд 1951, стр. 341) казао да се „имперфектом означава радња која се у прошлости вршила напореда с неком другом радњом или било каквом временском ситуацијом”. А ако је тако, онда то значи да се имперфекат не употребљава у синтаксичком индикативу, јер се њиме казана радња временски само посредно одређује према тренутку говора, а непосредно — према времену вршења прошле радње с којом се врши напореда, односно према неком на било који начин одређеном моменту у прошлости.

На неиндикативни карактер имперфекта указао је и проф. Белић у својој расправи *О употреби времена у српскохрватском језику*, где за овај облик каже: „однос према садашњости ја у њему не налазим“ и „он је по природи својој упућен на употребу.

у релативу. Тако га у нашем језику и находимо¹⁾. Али Белић није рекао и да се тај облик никако не употребљава у индикативу, већ непосредно на цитиране речи наставља и вели „да се имперфекат могао подједнако употребљавати и у синтаксичком индикативу и у синтаксичком релативу. А Ал. Стојићевић у недавно објављеној својој расправи о значењу аориста и имперфекта износи мишљење према коме се имперфекат најчешће употребљава баш у индикативу²⁾. Полазећи од несумњиво тачне чињенице да овај облик обично служи за означавање лично доживљених радњи у прошлости, што је за један од говора српскохрватског језика (ово и Стојићевић истиче) први изнео Ј. Вуковић³⁾, али што није особина само овог него и других наших говора⁴⁾, па не само говора српскохрватског него и других јужнословенских језика⁵⁾, а што је особина и индоевропске језичке заједнице⁶⁾ — и имајући у виду такође несумњиву чињеницу да се имперфектом казују, дакако, и радње које су се вршиле у сасвим блиској прошлости, а занемарујући то што се њим означавају прошле радње, без обзира на њихову удаљеност од тренутка говора, — Стојићевић закључује да између непосредне, блиске и мало даље прошлости нема граница и да се, према томе, имперфектом радње временски одређују, као и индикативним аористом, према времену говора говорног лица.

¹⁾ Јужнословенски филолог VI, Београд 1926—1927, стр. 117 и 118.

²⁾ Александар Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*. — Словенска академија знаности и уметности, Љубљана 1951.

³⁾ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — Јужнословенски филолог XVII, стр. 87.

⁴⁾ Б. Милетић, *Црмнички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, књ. IX, Београд 1940, стр. 544 и М. Стевановић, *Ђаковички говор*. — Исто, књ. XI, стр. 147.

⁵⁾ У македонском језику „со него се (реч је о имперфекту) изнесеу дејствене што се развивало пред очите на оној што кажуе за него“ (К. Кепески, *Македонска граматика II издање 1947, 56*). А за бугарски језик в. Петъръ Калканджиевъ, *Българска граматика, второ допълнено издание, Пловдивъ — София 1938* и д-ръ Л. А. Андрейчинъ, *Основна българска граматика, София 1942*, од којих први, дајући дефиницију значења имперфекта додаје: „лицето което говори се претставя очевидец на съобщаваното“, 141, а други, наводећи примере употребе аориста и имперфекта каже: „ние схващаме че авторътъ е билъ самъ непосреденъ свидетелъ на означените действия“, стр. 263.

⁶⁾ I „im Ai... das Imperfektum gebraucht wird, wenn der Sprechende etwas aus seiner persönlichen Erinnerung oder aus der des Hörenden mitteilt (Karl Brugmann, *Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen II 3, 748*).

Своје неслагање са овим и другим неким поставкама Стојићевићеве расправе ја сам изнео у рецензији те расправе штампаној у књ. XIX Јужнословенског филолога (стр. 272—287), па ипак ћу се на неке од њих освртати и у овоме своме раду, а на овом месту ћу поновити само то да ниједан од бројних примера Стојићевићевих не потврђује његове тезе о томе да се имперфектом иуколико одређује временска удаљеност вршења радње од тренутка говора и да само означавање доживљене прошлости било коме глаголском облику даје индикативни карактер.

Будући да је грађу узимао највише из језика народних умотворина, не може се рећи ни да Стојићевићеве примери, изузев, можда, оних из Марина Држића и других старијих писаца, нису били подесни да се њиховом анализом дође до данашњег значења имперфекта. Али су, ван сваке је сумње, и од материјала из народних умотворина, од којих су углавном полазили и сви други наши синтаксичари, за то згоднији примери употребе овога облика у језику оних писаца за које можемо бити сигурни да су имали потпуно развијено осећање за правилну употребу његову. То су свакако писци из говорних области у којима се имперфекат и данас употребљава, који су сами често тај облик употребљавали и спонтано га употребљавали. Један од таквих је и П. П. Његош. Код њега је с једне стране, употреба глаголских времена врло разнолика, а с друге стране Његош, који иначе у другим областима језика, често прави уступке песничким слободама, опште метричким и посебно ритамским захтевима на рачун народних језичких особина¹⁾, — глаголска времена увек употребљава онако како се у народу употребљавају. Посебно имперфекат у његову језику налазимо најчешће тамо где се њиме казује оно што се ниједним другим претериталним временом, без посебних одредница, не би могло казати. Зато је, држим, вредно дати анализу материјала из Његошева језика.

Иако се у стиховима:

Које чудо снаге и лакоће | у њих данас овде видијесмо?
Виђаше ли како стријељају, | како хитро *грабљаху* капице
(ГВ 113—116)²⁾ — Видјесте ли чудо и знамење, | кâ се двије

¹⁾ Ја сам ово на више конкретних примера показао у својој расправи *Неке особине Његошевог језика*. — Јужносл. филолог књ. XIX, стр. 17—31.

²⁾ Његошева дела означавам почетним словима: Горски вијенац са ГВ, Лучу микрокосму са Л, Свободијаду са Св., Лажног цара Шћепана Малог са ШМ, Мање пјесме са П, Његошеву прозу са Пр. и Огледало српско са О. Певања у Лучи и Свободијади, чинове у Шћепану Малом, као и број песме у Мањим пје-

муње прекрстише |...| крст од огња жива направише. | Ох диван ли бјеше погледати (ГВ 171—176) — имперфектом казују радње које су се скоро, истога дана (у првом примеру) и малопре (у другом) вршиле, — овим се обликом означава да су се те радње вршиле управо онда када су гледали, тј. када су видели они што учествују у говору (у првом примеру) и — онда када су двије муње направиле крст од огња (у другом) (тада тај крст, у томе тренутку диван бјеше погледати), а не, како се то чинило А. Стојићевићу, у блиској прошлости. Ово друго се означава прилошком одредницом данас (у првом примеру) и индикативним аористима *видјесте* и *укрстише се* (у другом), с којима је стање казано предикатском синтагмом с имперфектом *бјеше* истовремено. Исто тако из целе ситуације која се приказује у стиховима: Чудне бруке грдне мјешавине! | Чујаште ли како се њојаше (ГВ 1517—1518) — подразумева се да је то било скоро. Сами имперфекти: *чујаште* и *њојаше* означавају две радње које су се у прошлости вршиле напореда једна с другом као и са свим оним што се дешавало у прошлом времену о коме се говори; а обликом *збораше* у стиховима: Што збораше Амза и Никшићи? | Шћаше ли им мила вјера бити? (ГВ 343) — пита се шта су говорили (што збораше) Амза и Никшићи на састанку с кога су питани тек дошли (опет недавно); њиме се, дакле, означава радња која се вршила у време када су саговорници били на састанку са онима о чијем се зборењу говори, и ништа више.

И у првим стиховима, с непосредно претходном, и у овима другим, где је реч о мало даљој прошлости, износи се радња коју је доживело или говорно лице или лица с којима се говори. Стојићевић (као и они који су пре њега на то указали) говори само о радњама доживљеним од говорног лица, а ја сам баш на последњем и сл. примерима у својој рецензији Стојићевићеве расправе показао да се имперфектом не казује само радња доживљена од говорног лица већ и она што су је доживела лица с којима се говори¹⁾.

У вези с овим је потребно додати да је употреба имперфекта за означавање радњи што их је доживело лице коме се говорник непосредно обраћа ограничена само на упитне реченице. Ово нам потврђују Његошеви примери као што су:

смама и Огледалу обележавам римским, а редни број стиха и страницу — арапским цифрама јубиларног издања од 1926/27 г. свих Његошевих дела сем Огледала, које обележавам према другом јубиларном издању, од 1951.

¹⁾ Исп. и напред (на стр. 44) наведени цитат из К. Бругмана.

Причај штогод Драшко од Млетака! Какав народ бјеше на те стране? (ГВ 1400—1401); — Знамо, чоче, нијесу рогати, — но бјеху ли zgodни и богати? (ГВ 1404—1405); — Бјеху ли им какве куће, Драшко? (ГВ 1423); — А бјеху ли јунаци, војвода? (ГВ 1445); — А судови бјеху ли им прави? (ГВ 1456); — А бјеше ли игре у Млеткама | као ово те се ми играмо? (ГВ 1529—1530); — Мишљаху ли у свијет за кога? (ГВ 1502); — Појаху ли уз гусле лијепо? (ГВ 1615); — А бјеше ли какав аманати? (ГВ 1625); — Како ли се зваше, војвода? (ГВ 1629); — А како те рањаху, војвода? | Бјеху ли им лијепа јестива? (ГВ 1665—1666); — Зар мишљаште да је лако | црногорско гњездо развит? (Св. VIII 1189—1190) и сл.

Иако нас ова ограниченост употребе за означавање радњи, односно стања, доживљених од лица с којима се говори, упућује на претпоставку да се он у оваквим реченицама употребљава зато што говорно лице у одговору на питање очекује употребу имперфекта (обично иза тих питања следују одговори с овим обликом) — то се ни по чему не коси са суштином његова значења. У наведеним примерима по реду говорно лице пита: какав се народ у Млецима показао пред саговорником, пред Драшком, кад је овај био тамо; је ли их он видео zgodне и богате (бјеху ли zgodни и богати?); какве је видео њихове куће . . . , да ли је приметио да они било за кога у свету мисле (мишљаху ли у свијет за кога?); какво је њихово појање уз гусле, које је, ваљда, чуо кад је тамо био; како су га за време његова боравка тамо хранили итд. А у одговорима:

Ка остали не бјеху рогати (ГВ 1403); — Бјеше, брате, доста лијепијех, | а грднијех десет путах више, | од бруке се гледат не могаху. | Богатијех бјеше поголемо; | од богатства бјеху полуђели, | ђешињаху исто као бебе. | Сви нуглови пунани празновах; | мучаху се, да им очи прсну (ГВ 1406—1413); — Бјеху куће на свијет дивота! | Ама бјеше муке и невоље: | ћескота их несрећна дављаше, | смрад велики и тешка запара, | те немаху крви у образу (ГВ 1424—1428); — Не, божја ти вјера, Мандушићу, | о јунаштву ту не бјеше збора (ГВ 1446—1447); — Бјеху, брате, да те бог сачува, | мало бољи него у Турчина! | Бјеше једна кућа превелика | у којој се грађаху бродови, | ту хиљаде бјеху невољника, — сви у љута гвожђа попутани, | те грађаху принципу бродове | . . . | . Једни сужњи бјеху приковани | у путима на веље бродове; — ту их љетње горијаше сунце | и дављаху кише и вре-

мена, | не *могаху* из везе шенути | ... | Најгоре им пак *бјеху* тамнице | под двореве *ђе дужде стојаше*; | ... | они људе све тамо *везаху* | и *дављаху* у мрачним избама (*ГВ* 1457—1482); — Они страха другога *немаху* | до од жбирах и до од шпијунах, | од њих свако у Млетке *дркџаше* | ... | ту не *бјеше* чојка ниједнога | један другог који не *држаше* | за тајнога жбира и шпијуна (*ГВ* 1505—1520); — *Бјеше* игре, али другогаче. | У једну се кућу *сакуљяху* | ... | . Кућа *бјеше* сила од свијета, | по зиду јој свуд *бјеху* пањеге | ... | свуд *могаше* из зида видјети | *ђе вираху* ка миши из гњезда (*ГВ* 1531—1540); — Ту за гусле ни збора не *бјеше* (*ГВ* 1617); — *Бјеше* човјек те од средње руке, | да не *бјеше* под оним именом | не *шћаше* се бојат од урока (*ГВ* 1626—1628); — Ту не *бјеше* јела изван леба (*ГВ* 1667), —

питани је казивао како је видео, дакако кад је био у Млецима, да Млечани нису рогати; да има доста лепих, али и грдних тако да се просто не могу гледати од грдила; да има богатих, да *ђетиње* као бебе итд., итд.

А да овде ипак није реч о стању какво је било само у време када је питани био у прилици да га запази него какво је и у време поставаљања питања и давања одговора на њ, какво је стање уопште, — сведочи нам чињеница што би се у говорима српскохрв. језика који не познају имперфекта место овог облика употребио презент, а не перфекат; никако се не би рекло: *Јесу* ли им *биле* лепе куће, рецимо, и *Јесу* ли *били* јунаци, него *Јесу* ли им лепе куће и *Јесу* ли јунаци, као што би се и одговорило: *Јесу* куће на свијет дивота (а не — *биле су дивоџа*, јер би ово значило да више нису) и: Не, божја ти вјера, Мандушићу, о јунаштву ту *није* збора (а не — *није било* збора).

Иако је за мене јасно да је употребу имперфекта овде условило то што се у овоме дијалогу имало на уму какво је стање питани уочио кад је био тамо где је могао уочити, — исто је тако несумњиво да се имперфектом, односно предикатским синтагмама с овим обликом, не означава стање у прошлости него нешто што је такво и у време говора, што је стално такво. Поготову је јасно да употреба имперфекта у оваким примерима не потврђује Стојићевићеву претпоставку према којој се имперфектом означава радња из непосредне прошлости, јер је очевидно да у њима није у питању радња која је прошла, да управо тежиште није на радњи, него је ово квалификација која се даје синтагмом с глаголом у имперфекту. Али то не потврђује ни тезу

према којој се имперфектом означава изузетно дуго вршење радње, нити вршење радње уопште, већ овде имамо, како малопре реко-смо, квалификативни имперфекат, који, као и више других глагол-ских облика, означава једно стање које, понављамо, није било такво само у прошлости него је такво и у време говора — стално. А пошто ту имперфекат, као претеритално време, није употребљен за означавање радње везане само за прошлост, јасно је да ово уопште није временско, па дакако ни индикативно значење његово.

На овоме месту је најзгодније указати и на временску ситуацију радње означене имперфектом, какву имамо у примерима типа: Да ну, Вуче, што оно *збораше* | за нашега Бана Милоњића? (ГВ 1159—1260) — јер поред свега тога што се та радња свакако вршила и пре самог тренутка у коме се питање поставља, ван сваке сумње се овим стихом не пита шта је питани зборио у прошлости, већ шта сада, управо у време постављања питања, збори. Ово се лепо види, како сам то рекао у својој већ цитираној рецензији Стојићевићеве расправе, по одговору питаног: „Није, брате, ништа међу нама, | но му нешто око снахе *зборим*“, у коме, сасвим је разумљиво, стоји презент. Кажем да је разумљиво што је у овоме примеру употребљен презент, јер се њим износи радња која се врши баш у време када се говори. А као што је из овога примера јасно да је у наведеном стиху с питањем имперфекат употребљен за временску садашњост, тако исто је несумњиво — то и Стојићевић каже — да би се с једнако оправдања и у одговору место презента могао употребити имперфекат. Само док је презент ту у индикативној употреби, имперфекат би био употребљен, као и у питању што је, ван своје временске ситуације, где има „само друге елементе свога значења . . . , значи једино напоредност радње с тренутком на који се мисли“ (Јужносл. филолог XIX, стр. 282), а не радњу која се вршила у прошлости.

За означавање радње која се врши у садашњости, тј. у време говора, употребљен је имперфекат и у стиху: Није свијет оно што *мишљасше* (ГВ 1136), у коме се износи схватање супротно од онога што га, дакако и у време говора, има лице коме се говори (ово је стих из одговора владике Данила на писмо Селим-паше). То је, уосталом, позната употреба имперфекта за садашњост¹⁾,

¹⁾ в. Т. Маретић, Граматика и стилистика, Загреб 1931, стр. 536. У вези с овим је, свакако, потребно разјаснити једну ствар. Ми смо се с Маретићем сложили да питање: *А ви ошкле бесше?* — значи што и: *А ви одакле сше* (в. ЈФ. XIX,

која је у говорима народним Његошева краја (а и не само тога краја) врло обична²⁾.

И кад означава радњу која се вршила у прошлости, и само у прошлости, као у стиху: А како те *храњаху* војвода, којим се пита како су питаног (војводу Драшка) хранили, очевидно за време док је био код оних којима се та радња приписује, — ту такође, по моме мишљењу, имперфекат није употребљен у правом већ у релативном индикативу. Радња се овде временски одређује према тренутку говора посредно, преко времена Драшкова боравка у Млецима.

Ово време је могло бити дуже или краће; радња храњења Драшка у Млецима трајала је колико његов боравак тамо. Можемо претпотставити да је питалац, који је употребио имперфекат, знао да је Драшко у Млецима боравио дуже (он је и тачно могао знати колико): неколико недеља, рецимо, или и неколико месеци. Али би он, несумњиво, употребио исти овај облик и кад би знао да је Драшко био у Млецима само неколико дана. А и у овоме случају, као и у ономе првоме, тј. у случају претпостављеног дужег боравка Драшкова у Млецима, — облик перфекта (А како су те *хранили*, војвода?) не би означавао ниуколико краће трајање времена дотичне радње, што опет, и сваки пут, потврђује неоправданост мишљења да имперфекат означава изузетно дуго трајање радње.

У стиховима:

Ми *играсмо* у колу с гостима, | *ређасмо* се наоколо вином, |
 докле пушка извише Пиштета, | пуче једна и човјек покличе
 (455—458); — Док их стаде по кући кривања, | *ђе ко бјеше*
 запљеска рукама (ГВ 1547—1548); А дрвене ноге насадили, |
 па *иђаху* као на кључеве (ГВ 1557—1558); — Али игуман
 Стефан пред црквом и још један калуђер који *држаше* путир
 у руке (ГВ, у прозном објашњењу иза стиха 2611); — Те
 ја стрчи брже накрај поља, — иако је лијепо вријеме, | *миш-*
љах скаче вода у понору (ГВ 2552 - 2554); — Шћаше доћи
 сердар с главарима | да ти прича све како је било, | *но немаше*
 када оставити (ГВ 2701—2703); — Дан и ноћ је поклање

282). Стварно, међутим, оно што се у томе питању садржи није везано искључиво за садашњост, него и за прошлост и за будућност. Глаголом и у овоме питању означава се нешто што је стално, бар за одређени временски период, за живота онога што му је питање упућено.

²⁾ Такве примере и објашњење њихова значења види код мене у Јужносл. филологу, књ. XIX, стр. 282.

трајало, | *бјеше* пуна Црмница Тураках (ГВ 2712—2713); — Престриже га остала му пуста | по ремику ка да трска *бјеше* (ГВ 2795—2796); — Док сидемо *ка* на ово поље, | починемо под једну јабуку, | испод које и поточић *враше* (ГВ 1313—1315); Уберемо зрелијех јабуках | као цукар свака *бјеше* слатка (ГВ 1317—1318); — Свагда *бјеше* граја око мене | када хоћаш по граду изићи (ГВ 1435—1436); — Страшно л' *бјеше* једном погледати: | дим те црни *бјеше* приклопио, | ... | Око тебе пушке *грмијаху* | *фришћијаху* хиљаде момаках, | а *гракаху* на јата вранови | ... | Пред вече се над тобом изведри, | Турке мртве по тебе *бројасмо*, | погодит се нигда не *могасмо* | око броја колико их *бјеше* (ГВ 1742—1752); — Бјеше гору тама притиснула, | пред олтаром *плагаше* канђело (ГВ 2623—2627); — Сакриле се виле у пештере, | *бојаху се* сунца и месеца (ГВ 2626—2627); — Престриже га, остала му пуста, | по ремику *ка* да трска *бјеше* (ГВ 2795—2796);

— по реду се износи да: „*играсмо*“ у колу и „*рећасмо се*“ вином онда кад је извише Пиштета пукла пушка и кад је покликнуо човек; једни тамо „*ићаху*“ као на кључеве кад су били с насађеним дрвеним ногама; калуђер „*држаше*“ путир у рукама кад је био с игуманом Стефаном пред црквом; онај је опет *мислио*, да скаче вода у понор кад је стрчао на крај поља; сердар „*немаше*“ кад доћи онда кад је хтео; Црмница „*бјеше*“ пуна Турака кад је у њој било поклање о коме се говори...; канђело је *плагало* онда кад је гору била притисла тама; виле су *се бојале* сунца и месеца кад су биле сакривене у пештерама итд., — имперфектом се, дакле, редовно износе радње које су се вршиле у току вршења или за време извршења неке друге радње. Ово његово значење потврђују и многи други примери, не само из Горског вијенца, већ и из осталих дела Његошевих, разуме се и примери из Луче микрокозма:

Љубопитство духа бесамртна | сројило се око мене кругом, — ал' погледи благи и проицини | с једнога се мене не *мицаху* (I 171—175); — Но ја поглед пут неба исправих | и занешен не *чујаш* анђела, | већ трепетом с'вјет свјетових *гледах* (I 227—229); — Већ бијели небески полкови | све мостове *бјеху* напунили | ... | . Свак се своме *повраћаше* стану (II 214—217); — Док одједном сву небеску сферу | покри шатор чистога кристала | ... — Ту *лећаше* вјечност окруњена (II 236—246); — *Бјеше* грдно једном мрачно царство | свуда своју владу раширило, | и његови наказни ликови | *улазаху* у поља небесна (III 61—64); — Два вјенчана славна полковоца | уљегоше у густе

полкове | ... | . Тако они кроз бијеле масе | погубљене војске *пролазаху* (IV 3—10); — Позоришта тога престрашнога | сви умови претставит не могу; | кад *ишаху* к погребу шарови | један другог у лет *раздрабаху*, | на комате *лећаху* к безднима (IV 126—130); — Од вишњег одоше престола | међу вјерне небесне полкове, | који страшну и крваву борбу | с царем ада једнако *вођаху* (V 336—339); — Два врховна војеначальника | обратише велике полкове | да ћерају неба отпаднике | ... | Дивна кретња *бјеше* и стравична | вјерне војске и побједоносне (V 461—468); — Ступ велики мрачни сачинише | ... | , те у мрачном виду *дубијаше* (Л V 486—490).

Није тешко схватити да се у наведеним стиховима износи: да се погледи не „*мицаху*“ у време (у прошлости) када се „љубопитство духа бесамртна“ било сројило око говорног лица; да то лице није чуло анђела у време кад је било исправило поглед пут неба; да се свакако „*повраћаше*“ своје стану кад су небесни полкови били напунили мостове о којима је реч; да је вјечност окруњена *лешела* кад је шатор чистог кристала био покрио небесну сферу; да су наказни ликови *улазили* у поља небесна кад је мрачно царство раширило своју владу; да су сјајни полковоци *пролазили* кроз масе погубљене војске кад су уљегли у густе полкове; ... да је, најзад, велики стуб у мрачном виду *дубио* кад су га сачинили, тј. пошто су га сачинили.

И у другим случајевима, дакако, имперфекат казује радње (односно стања) које су се опет вршиле напоредо с другом којом радњом (или стањем), само се те радње не излажу у непосредно суседним већ у нешто даљим стиховима. У примеру:

Од свијета на ком ми *сјећасмо* | до небеса престолодржнога | растојање преужасно *бјеше* (I 234—236), — говорно лице каже да је седело негде заједно с небесним духом пошто га је овај довео „на брежуљак један од топаза“, што је описано у стиху 219 и 220; обликом *бјеше* у стиху: растојање преужасно *бјеше* — даје се квалификација, опис стања уоченог у време о коме се говори. Стихове: Из њега се луче бесамртне | на све стране рјечама *сишаху* (I 241—242) — ваља везати за стих 239, па ће се тек онда закључити да се обликом *сишаху* хтело рећи да су се луче сипале истовремено с прошлом радњом која се износи у стиху за који овај везујемо; а радња стиха: Миријаде *лећаху* кометах (I 252) — истовремена је с оним што је казано у стиху 218 (комете *су лешеле* кад су луче текле). И још у низу примера из Луче (види II 228—229, II 271, II 274, II 276—277, II 279, II 282,

II 290, III 68, III 70, V 29, V 150, V 157, V 346, V 370, V 377, V 390, V 457, V 497—500, V 505), — тек њиховим везивањем за друге стихове на које се посредно наслањају открићемо у значењу имперфекта временску напоредност о којој говоримо.

И не само у оваквим случајевима већ и тамо где стихове с имперфектом није могуће везати ни за какву другу радњу или стање, у случајевима какве у *Лучи* имамо на почецима појединих певања, а понекад и другде, као у стиховима:

Свемогући на трон *сједијаше* (III 1); — Тако дивно небеско војинство | два војводе своје *сјровођаше* (III 27—28); — Дан четврти сличнога јављења | *бјеше* близу свештеног одиха (V 451—453), —

— ипак можемо схватити да се имперфектом означавају радње из једног одређеног времена у прошлости, из времена кад је песник у визији својој био у средини из које нам излаже догађаје, односно чије нам стање, чији нам изглед, претставља. А да се имперфектом у *Лучи*, у којој има око педесетак примера овога облика, износе радње или ситуације које је песник на изванредан начин лично доживео — то нам говори сам карактер овога дела, које, сем Посвете, није ништа друго већ песникова визија. Карактеристично је и потпуно у складу са суштином значења имперфекта, што у *Посвети* *Луче* нема ни једног примера овог облика, јер се у њој не говори, не прича ни саопштава, ни о чему што је доживљено, већ песник размишља о судбини човековој на земљи, о односу тела и душе и сродним проблемима.

За употребу имперфекта, а и за употребу осталих глаголских облика, у песничком стилу, и у лепој књижевности уопште, сасвим је свеједно да ли је оно што се у дотичном делу даје и стварно, или само у машти — у визији, или на било какав сличан начин — доживљено. Ми често не можемо знати, напр., да ли се негде излаже какав стваран лични доживљај, или нешто што писац само у својој уобразиљи доживљује. Да ли је оно што се прича сан или јава, конкретно или само у машти причаоца, односно писца, доживљено, — за синтаксу овог или оног облика нема никаквог значаја. То се нарочито лепо огледа на употреби имперфекта у два Његошева прозна састава: у *Жицију Мрђена Несрећњиковића*, у коме јунак приче излаже своје тобожње доживљаје, и у *Сну на Божић*, где говорно лице казује оно што је, такође тобоже, доживело, што је доживело у сну. Управо зато што се у њима причају лични доживљаји из временски ипак одређене прошлости, — употреба имперфекта нашла је широку употребу и у једном и у

другом саставу. Ово се нарочито лепо запажа кад се они читају у целини, а може се уочити и кад се из њих узму само примери са имперфектом:

На моју несрећу у исту крепост (тврђаву) у коју и тамница *бјеше* удари гром: прах који *бјеше* под најдоње сводове упали се и сву крепост диже у ваздух. Тамница у коју *стајах* не *бјеше* у средину крепости (стр. 408, ред 19—23); — Али све којекако међу старомодницима добро *бјех* и *пазаху* ме: моје погрешке, иако их *бјеше* много, *бјеху* непримијетне њиховоме уму. *Пројовиједах* непрестано на улицама (411, 5—9) — Како уљегоше почеше говорити о мојему закопу и откопу, нађоше да је то обоје било у три дни. Ја се најприје *брањах* да није него ... најприје се на ову *држах*, а послје спуштах се на шест (412, 7—11); — Пливјемо к једном градићу који *бјеше* од брода 23 миље (414, 27—28); — Код ње *бјех* кад га посјекоше (415, 12); — Отален махом побјегох преко Кучах пут Србије, *ђе бјеху* неколика силна Турчина именов дахије (415, 13—15); — Овај ме храбри паша прими у число својијех тјелохранитеља. Ту *мишљах* е ћу мало починут (415, 26—28); — Затвори га у град Јањину с неколико других. Томе је крива скупост пашина е не више не *бјеше* (415, 31—33); — И дарова ме Хуршид паша рејс-ефендији, јер *мишљаху* да сам Грк (416, 7—8); — Кад дођем на једно мјесто поизвишено *ђе бјеше* једно славно стројеније пред којијем *сјеђаше* један старац (424, 2—4); — Кад до стијенах (зидова) дођемо његовијех, погледам; али на њему није више до двоје вратах: једна велика и сваколика златом извезена и различнијема бојама, које се не *могаху* од дике гледат, друга мала и тијесна тако да једва човјек *могаше* посагнут њима уљест (424, 14—19); — Отвори ни се једна превелика соба које се ужасна величина не *могаше* очима прегледат, на сриједу које *бјеше* посађен пријестол од слонове кости на којему пријестолу *сјеђаше* прекрасно обучена девојка, ... којој *бјеше* на глави круна ... на којој *бјеху* ове ријечи написане (424, 25—32); — Ова велика и бесмртна царица *држаше* у рукама вијеси (илити мјерило) које не *бјеху* на једној страни нагнуте него право *стајаху* (425, 2—4); — Али ето пријестол на којему сједи жена пристара на којојзи не *бјеше* круне на глави него јој *стајаше* под ногама; и она *држаше* у рукама вијеси којизи *стајаху* накриво зато што у један не *бјеше* ништа а у једноме *бјеше* једна аспра (425, 15—20); — Отолен се

другијем крајем у кућу вратимо и нађемо у обору множе-
ство сирота које *џлакаху*, *јаукаху* и *бијаху* се рукама у прси
(425, 20—23); — Оне се стану жалит и различне неправде
приказиват и кривосуђа која су учињена противу њих у
истоме двору ђе се *налазаху* (425, 24—27).

Употребу имперфекта у овим примерима условљава то што
говорно лице излаже своје доживљаје из за њега тачно одређе-
ног времена у прошлости. Поготову нам је јасно откуда тај облик
кад видимо да у њему стоји или се бар подразумева друга нека
радња или стање с којим се ова као напоредна износи. У горњим
примерима, како један за другим долазе, казује се да тамница
„*бјеше*” у тврђави кад је у њу ударио гром (иако је она и пре тога
у њој била); да прах „*бјеше*” под најдоњим сводовима кад се упа-
лио, и да тамница у којој је говорно лице стајало тада није била
у средини тврђаве; да је причалац био добро и да су га пазили
баш *џада*, и да се његове многобројне грешке *џада* нису приме-
ћивале и да је баш у *џо време* проповедао по улицама; да се
бранио, тј. порицао да је његов закоп и откоп трајао три дана
онда кад су тамо неки тврдили да је ово трајало толико; да гра-
дић „*бјеше*” од брода 23 миље кад су к њему пливали; да „*бјеше*”
код ње кад су га посјекли; да су у Србији *биле* дахије кад је
он побегао преко Куча; да је *мислио* да ће починути кад га је
паша примио за телохранитеља; да „*бјеше*” једно поизвишено
стијење кад је причалац дошао тамо (и не само тада) и да баш
тада пред њим „*сјеђаше*” један старац; да једна велика врата од
дике *није могао* гледати онда кад је видео како су била златом
извезена (макар да и не само онда). управо зато што су била
извезена итд.

Радња у имперфекту не мора бити истовремена с неком
другом прошлом радњом, већ је временски може одређивати и
каква прилошка синтэма као у примерима:

Пливај, Мрђене, ере ти се мало приђе *хоћаше* (Пр. 414)
— Није вино пошто приђе *бјеше* (ГВ 1135); — Гордо лежи
велики војвода | под кључевма крви благородне | ка мало-
пред што гордо *иђаше* | . . . | кроз дивјачне тмуше азијатске
(ГВ 239—243); — Данас жеже што јуче *нивљаше* (ГВ 2285);
Био сам накупио неколико новаца и сасвим промислио у
вишему званију ступити, али ме несрећна жена ископа.
Испрва *живјасмо* лијепо, а послјед се почесмо . . . (Пр. 408).

Овде, очевидно, нема никаквих радњи с којима би оно што
се казује имперфектом било истовремено, али је то временски

ипак одређено: у првом и другом примеру прилогом *приђе*, у трећем—прилогом *малойред*, а у четвртном—прилогом *јуче*. У последњем примеру: *живјасмо* лијепо — временски свакако претходи радњи предиката реченице: *Несрећна ме жена искоја*; ово се и изрично казује одредницом *испрва*. А у примерима какви су:

Кад присједох мало украј поља, | али није оно што ја
мишљах (ГВ 2555—2556);— Кад два зборе штогод на улицу, |
трећи ухо обрне те слуша, | па онај час трчи судницима, |
кажи оно што они збораху (ГВ 1508—1511), —

тек из свега онога што се у оба наведена стиха посебно првог примера износи видимо да је радња у имперфекту тога примера претходила времену према коме се одмерава. Говорно лице је мислило нешто док је присело украј поља, а пошто је присело уверило се да није онако како је дотад мислило, оно је, тј. у време после извршења „истовремене“ радње престало то мислити, то више није мислило. А ово значи да је радња у имперфекту стварно претходила тој себи напоредној радњи. И анализом другог примера лако се уверити да онај што трчи судницима каже оно што је чуо да су два на улици зборила док је и он тамо био, дакле, пре него је трчао и достављао судницима. Уосталом, не треба схватити да се имперфектом означена и с њом напоредна радња врше једна кад и друга, да се време вршења једне и друге радње потпуно поклапају, да су те радње апсолутно истовремене, него се само мора узети једно одређено време у коме пада вршење, односно извршење и једне и друге те радње. Тренуци њихова вршења се, дакле, могу али не морају поклапати, већ може у тако глобално узето одређеном времену једна падати кад и она друга радња, а оне се, како смо то видели из напред наведених примера, могу у томе времену вршити и једна за другом.

И у осталим Његошевим делима, како онима што у њима не налазимо језичких особина које не би биле обичне у народу, у Шћепану Малом, рецимо, и десетерачким песмама народног типа, тако и у делима у којима срећемо и језичких елемената непознатих народним говорима — у Свободијади и песмама више апстрактне садржине, — употреба имперфекта ни мало није друкчија. И све примере из ових дела можемо овако класификовати:

а) У највећем броју случајева имперфектом се означава радња, (односно приказује нека ситуација) која се врши истовремено с радњом или стањем у непосредно суседним стиховима, напр.:

Свак заплака и невоља бјеше (ШМ I 89) [— бјеше невоља плакати кад је свако заплакао] — Сви смо једном

сакупно отишли | код његова двора великога; | и он главом испред свога двора | *шеташе* се тамо и овамо, | сав у срми и чистоме злату, | кратку пушку на руке *носаше* [— онда када смо једном сакупио отишли код његова двора] (*ШМ* I 172—178); — А један ни у Нови утече | јер *имаше* коња пребијесна [— коња је имао кад је утекао] (*ШМ* I 638—639); — Свуд *бијаху* развити барјаци, | за њима се *дизаху* војници [— војници се *дизаху* кад су барјаци били развијени] (I 700—701); — Погибе нам двјеста триста других | . . . | то је ништа каква *бјеше* мука |: Једном *мишљах* бабове ми душе да пиличник од нас не остаде [— *бјеше* мука кад су они погинули, а у једном тренутку тада *је мислило* говорно лице]; (*ШМ* III 97—101); — Ти се сакри кад назрије муку, | но народу не *бјеше* скривања [— народу није било скривања када се он сакрио]; (*ШМ* III 223—224) — А све жене дјецу унијеле која боја бити не *могаху* [— деца *нису могла* бити боја када су их жене унеле, оне су их, управо, зато и унеле] (*ШМ* III 557—559); — На Ублима сила паде, | тридест тисућ ње *имаше* [— *имаше* је тридесет хиљада кад је пала на Убле] (*ШМ* III 769); — О њему се за ово питало, | ал' га народ за цара *држаше*, | *чествоваше* и *бојаше* га се | и народ се овијем именом *окрешаше* како *желијасмо* [— у исто време кад се питало за ово, народ га је држао за цара, чествовао га, бојао га се и окретао се овим именом онако како се баш тада желело] (*ШМ* IV 685—689).

б) Можда је само случајно нешто мањи број примера за које је могуће открити истовременост вршења радње тек кад их вежемо за оно што се износи у стиховима с којима су посредно, преко више или мање других стихова, везани. Уствари, нема никакве разлике између оних из претходне тачке и примера:

Ово *бјеше* кавурска светиња | спрам које се све седам краљевах | и господа седам краљевинах | без престанка једнако *кршћаху* (*ШМ* II 730—733); — Родос *бјеше* на глас испануо, | *бјеше* ћаба влашкијех делија (*ШМ* II 739—740); — Ту се хазне све седам краљевах | *сасићаху* са свакоје стране (*ШМ* II 741—742); — Борци у крв све *лежаху*, различит се не *могаху* (*ШМ* III 374); — Наша војска нејакашна сломит Турке не *могаше* (*ШМ* III 771).

Јер кад први, други и трећи пример вежемо за стихове: Пред великом силом Османовом | Исток паде, а Запад се стресе | од нашега силнога ударца (*ШМ* II 720—722) — схватамо да се у

њима говори: како је била каурска светиња и господа се (свакако каурска) крстила спрам ње; Родос *испао* на глас, *био* ћаба влашких делија и у њу се (у ту ћабу) *сасијало* благо са сваке стране — до тренутка пада Истока пред силом Османовом. Четврти и пети пример су временски такође одређени, први од њих описом једног (опеваног у стиховима 343—39J), а други описом другог боја (који је дат у 767—782 III-ег певања).

в) Истовременост радње, односно ситуације о којој се говори ни у овом делу није свакад означена неким претериталним временом или било којим глаголским обликом. Њу често открива каква синтаagma или и поједина прилошка реч. Такав случај имамо у примеру:

Кад сам доша у своје народу | за којим ми срце с усхићењем | у царском дому *шуцијаше* (ШМ I 311—313).

Можда би когод, буквално тумачећи нашу дефиницију о означавању напоредности радње у имперфекту с другом радњом, — помислио да је говорном лицу срце тукло за народом, тј. да је оно за тај народ осећало кад је у њ дошло. То ни психолошки ни логички ништа не би било необично, али се то, што је за нас овде једино важно, овим стиховима не казује. У њима се каже да му је срце тукло за народом у *царском двору*, тј. онда кад је био у томе двору, а не кад је дошао у народ.

Пример:

Мешавина неће грдња бити |...| него *бјеше* турска с црногорском | на крвавом Чеву на крајини (ШМ V 443—446) — развијен онако како је ради анализе значења имперфекта у њему потребно, значи: Неће бити горе мешавине него је била мешавина у познатом, временски одређеном, сукобу Турака и Црногораца на Чеву.

А у стиховима:

Сад се топи у химне витешке | којим Српство негда *грмијаше* (ШМ III 43—44) и Сачувај ме, боже, да је оно | што се једном о њему *мишљаше* —

— радње изражене облицима *грмијаше* и *мишљаше* временски су одређене — прва: прилогом *негда*, а друга прилогом *једном*. А то ће рећи да се свака од ових радњи вршила у одређено време у прошлости, да је свака текла напоредо с оним што се дешавало у време њеног вршења.

Нешто је теже, али не и немогуће, схватити да се опет мисли на вршење радње у одређено време у прошлости у примерима какви су:

На витеза Скендер-бега Ђура, | који њима не бјеше наличан, | на ујака Ђуро налицише (ШМ IV 290—292) и

Ми имасмо што нико нејмаше, | без терета никаквога цара; | не искаше паре ни динара, | а играше како ми свирасмо (ШМ IV 708—711).

Рекло би се да се у стиховима првог примера констатује само да Скендер-бег „њима“ није био наличан, већ да је лично на ујака, а у стиховима другог — само да су имали што није имао нико, наима, цара који није искао паре ни динара, а играо је како су му свирали, тј. радио све што су они хтели — и ништа више. А није тако. Тако би било кад би у њима био употребљен облик перфекта. За онога ко осећа значење имперфекта, међутим, с облицима како су употребљени ови стихови значе да је Скендер-бег био онакав какав је приказан — у време кад је живео, да су они уиме којих говори говорно лице имали што нико није имао, цара који није искао (тражио) паре ни динара, а играо је како су му свирали, све то у време кад је био њихов цар; — и једно и друго, дакле, у одређено време у прошлости.

Његош је имперфекат употребио у стиховима:

Ал' хероју тополскоме, Карађорђу бесмртноме, | све препоне на пут бјеху к циљу доспје великоме (ГВ Посв. 12—14); — Бег Иван-бег јуначко кољено | бораше се као лаф с Турцима (ГВ 567—568); — Да уз цара сједијаше, мудра главо, | шћаше царев везир бити, сестри тужној: | да уз краља сједијаше, мој младико, | ђенерал му шћаше бити, моја ружо (ГВ 1939 1942); — Оно бјеше јунак под крилима (ГВ 1974); — Још таквијех очих гвозденијех | ја не виђех у једнога момка, | а немаше још двадест годинах (ГВ 1988—1990); — Кам би црка од ове жалости, | а не сестра за онаквим братом, | е предиван бјеше јад га нашâ (ГВ 2032—2034); — Кад помислим и ја какав бјеше, | распале ме ужаса пламови (ГВ 2043—2044); — Жâ ми га је кâ брата роднога, | јере бјеше пушка мимо пушке; | срећан бјеше, а убојит бјеше, | око њега руке не превијаш, | свагда бјеше како огледало (ГВ 2800—2804);

— несумњиво зато што онај ко говори има на уму: да су Карађорђу биле све препоне на путу у борби у којој је постао херој тополски; да се Иван-бег борио с Турцима када је био оно по чему је остао познат . . . да (Батрић) „бјеше“ јунак и „бјеше“ предиван док је био жив, да тада још није имао двадест година и да је пушка (Мандушићева) била мимо пушка, била срећна и убојитша, да око ње (Мандушић) руке није превијао и да је свагда

била као огледало док ју је здраву носио, пре него му ју је у боју „престригла“ турска пушка.

На исти начин, по нашем мишљењу, може се разумети имперфекат у почетном стиху познате народне песме — *Нетко бјеше* Страхинићу бане и сл. случајевима.

Једнако у Свободијади и Пјесмама Његош употребљава имперфекат за изношење на неки начин, конкретно или само у машти, доживљених радњи (односно стања) везаних за време у прошлости означено другим радњама које се казује: глаголским облицима у непосредно или посредно суседним стиховима, неком прилошком одредницом или на било који други начин.

Радње у имперфектима примера:

Па почеше четовати, | боје с Турцма честе бити; | ... | зулумћаре гнусне Турке, | који раји додијаху, | свуд бијаху и ћераху (Св. I 174—175); — Тек вјесница бјела дана | бјеше своја бистра крила | ... | истргнула, раширила | и за златне горде власи | *пошезаше* и *шегљаше* | Уранова свјетилника (Св. I 508—514); — Витез Данил тада бјеше | код бистрога источника | ... | те молитве небовлацу | са сузама *пошиљаху* (Св. I 523—527); — *Блијешћаху* људске очи | када поглед шћаху бацит | на оружје пламно турско, | у којему цар свјетлости | своје лице *огледаше* (Св. I 601—605); — У вријеме оно исто | када султан Ахмет горди | глас побједе *очекаше* | ... |, у то доба Тѣхај-паша | уђе стидним челом, лицем (Св. II 1—22); — Цар га учи грозница га мучи, | е му ферман страха *задаваше* (II I 36—37); — до што јуче нама учинише, | у неђељу на Воскрсеније, | кад *појаху* божју летурђију (II I 88—90); — У њему се душа стјесни | ... |. Сумрачно му лице љутост | прекомјерну *казиваше* (Св. II 39—44); — Када Думан прије-варни | виђе паша Црногорце | ... | Ахмет-паше бој, посту-пак, | смршене му мисли многе | у витешки ум и главу | *порађаше* и *сћављаше*, | а крвави бој Влахиње | природну му бојну преглост | *убијаше*, *устезаше* (Св. II 227—244); — јер на земљу ударисте | Отмановић силна цара | за помоћи Москве краљу, | са којим љуте рате | и бојеве *завођасмо* (Св. II 376—380); Стога ти се Ахмет-паша | с силном војском успут сврати | да освету вама врати | ... |, е *мишљаше* да ће тијем | свом султану угодити (Св. II 381—386); — Ал' се с пута не враћају, | веће на мост управ иду, | *мишљаху* их даље виђет (Св. II 449—451); — Кад орлове српства сиве, | који јата црногорска | *предвођаху*, *управљаху* | виђе везир богомрски (Св. II 544—

547); — Не хћах сефер с тобом учинити, | ал' се *надах* у тебе султане (П I 148—149); — К себе дозво старца Насрадина, | кој' *имаше* од свога рођења | четириста и шездесет љета (П I 303—305); — Кад у боју једноме *бијасмо*, | од ње страха и ње ђенерала | ... | сви ми зуби, царе, испадеше (П I 359—362); — У ођелу овом лажном | ... | пред свијет се *кажеваху* | кичељиви владоци | Византије столодржне | ... | док на горди трон Стамбола | сједе Мустаф, син Ахметов (Св. VIII 18—26).

као и све радње изражене имперфектом у стиховима: 5—13, 645—651, 762—767 и 792—799 II-ог певања; 45—49, 240—251, 259—264, 295—298 и 331—336 III-ег певања; 79—90, 229—231, 244—249 и 251—256 IV-ог; 434—440, 465—468 и 475—481 V-ог, 1—7, 48—51, 168—174, 185—187 и 202—208 VI-ог; 28—36, 84—89, 94—98 и 100—104 VII-ог, 589—592, 790—794, 794—798, 804—806 и 981—984 VIII-ог; 324—328, 378—383, 695—697, 757—762 и 728—729 IX-ог; 56—61, 111—114, 157—160, 224—228, 261—266, 274—281, 323—333, 382—388, 542—547, 672—675, 760—766, 816—818 и 1118—1130 X-ог певања — Свободијаде и 365—366, 523—524, 563—566, 678—681, 726—729 и 747—748 I-е; 28—30, 3—35, 63—67 и 149—150 II-е; 101—103 III-е; 1—7 VII-е; 131—132, 192—193, 198—199, 206—209, 247—255 и 282—283 XVII-е; 115—117 XX-е; 1—6 XLIII-е; 56—59 и 76—77 XLIX-е; 182—183, 233 и 290—291 LVI-е; 90—93, 109—110, 377—380, 386—388, 481—484, 505—514 и 640—641 LXXV-е; 117—120 и 173—175 LXXVI-е и 374—376 LXXVII-е песме Мањих пјесама — вршиле су се напоредо са другим радњама означеним којим претериталним временом.

А у примерима као што су:

Откуд свјетлост *истјецаше* | и ума се Феб *рађаше* | ... | , ту се сада рађа мрска | зла, глупости свака грађа (Св. I 22—28); — Ђе ти приђе по границах | муџије с јасним гласом | са мунара високијех | *пошиљаху* са изриком (Св. III 54—57); — У вријеме свега боја | један витез на другога | ... | *насканаше*, крв *лијаше* (Св. IX 360—364); — Скупи много више војске | него првом што *имаше* (Св. IX 441—442); — Камо ваша храброст прва, | коју са мном *каживаште* | на свакоје ратно поље, | камо ваша слава дика; | са којом се *одличаште* (Св. IX 450—458); — Живот људски без тебе би био | ка немирним неба духовима, | те *мишљаху* с престола бацити | цара неба и свег створитеља (П XXXII 61—64); — Ти, цвијету дични српске башче мале, | којано се тобом *поносаше*

гордо (П XXXVIII 20—21); — Ја се сећам тешке дневи | што горчину доносише | и сјећам се што ми тада | душу већма ублажише (П XLI 5—8); — Ти крајину око себе | од Турака сву брањаше | и слободу црногорску | ти жуђаше сачувати (П XLIV 11—14); — Ах мој мили, Павле, свак за тобом плаче: | ... | — свако те љубљаше, свак те разносаше (П XLV 45—51); — Но ми бјесмо мњенија једнога у пријатном нашему бродићу; | шта највише ту нас веселише (П LI 18—20); — Љуто цвили Ченгићу Дед-ага | ... | Бољи бјеше Ченгић Смаил-ага | са његово триста тевабијих | но тридесет на Босну градовах (П LVII 1—11); — Једном свиња из пуна корита | пред вратима имућнога дома, | кâ умије по свињски лонаше (П LVIII 1—3); —

мада ни у наведеним ни у суседним стиховима нема никаквих радњи с којима би радње у имперфекту биле истовремене, ипак увек налазимо или подразумевамо поједине речи или синтагме прилошких функција којима се време вршења радњи у имперфекту одређује. Тако се у првом од последњих примера хтело рећи да се Феб (тј. светлост) ума „рађаше” *некад*, пре него су тамо завладали они (Турци) под којима царује зло и незнање (глупост). Што је то време било одвећ давно, то нам говори да песник овде, као и у много других случајева, не излаже стварне већ само у машти доживљене догађаје. У другом примеру време радње у имперфекту је одређено прилогом *приђе*, у трећем синтагмом у *вријеме свега боја*. И тако по реду, у свим даљим примерима до претпоследњег, где је радња у имперфекту одређена временом Ченгић Смаил-аге и његових триста тевабија, и последњег, у којем службу временског одређивања имперфекта врши прилог *једном*.

На стотине и стотине примера код Његоша употребљеног имперфекта нашли смо свега један једини случај за који се не може рећи да је песник мислио на одређено време вршења прошле радње коју је казао имперфектом. То је пример:

А ево смо као они миши | што за мачку звоно *приправ-*
љаху (ГВ 434—435) —

у којему је имперфекат употребљен за означавање прошле радње чије време вршења ничим ближе није одређено. Можемо бити сигурни да лице које говори (а то је сам песник) овде није хтело рећи да је видело, односно на било који начин доживело побуну мишева, која се износи у реченици с имперфектом. Зато би песник свакако ту употребио облик перфекта, али му метрички није био

еквивалентан имперфекту. И управо је врло занимљиво што таквих случајева у Његошевим песничким делима нема већи број.

Иако се анализом примера из Његошева песничког језика могло доћи до поузданог закључка о значењу имперфекта, ја сам сматрао да ће бити корисно задржати се још и на употреби овог облика у Његошевој збирци (*Огледало српско*) народних или сасвим на народну (од самог Његоша и његова стрица Петра I Петровића¹⁾) испеваних десетерачких песама.

Када се прегледају сви ти примери употребе имперфекта, којих у овој збирци има на неколике стотине, онда је јасно:

1) да Август Мусић никако није био у праву када је тврдио да „употреба имперфекта нагрђује стил народне песме“, што му је, уосталом, оспорио проф. Белић у својој овде више пута навођеној расправи о значењу времена²⁾. Ово нам не сведочи једино релативно честа употреба имперфекта, која је карактеристична не само за ову збирку већ и за већину песама Вукових збирки (овде посебно указујем на песме о Првом српском устанку, које је Његош унео у *Огледало српско*, и које се, мада постале у другој средини, по броју случајева употребе имперфекта не разликују од осталих песама ове збирке, испеваних на црногорском земљишту), него нарочито то што имперфекат у њима каткад, према језичком осећању средине у којој су песме постале, не би могао бити замењен ниједним другим глаголским временом, наравно ако се нешто од онога што се казује имперфектом не означава неком одредницом или како друкчије. Кад бисмо у примеру:

У то дође соко тица сива | баш пред Котор ће *пијаху*
вино (О I 6–7), —

на који смо у *Огледалу* прво наишли — *пијаху* заменили са *пили* су, из два наведена стиха пре би се рекло да су они о којима је реч пили пре соколова доласка него да су пили баш у време тога доласка.

Тако исто на примерима:

На Иногор мало поље доше, | на бијелу кулу Мустафића,
| ту *бијаху* пет Тураках братах (О III 242–244); — Она рече
Којичићу Вуку, | што *држаше* Ченгић Синан-бега (О IX

¹⁾ в. расправу Н. Банашевића, *Песме о најстаријој црногорској историји*. — Зборник радова Института за проучавање књижевности Српске академије наука, Београд 1951, књ. 1

²⁾ Јужнословенски филолог VI, 117.

88—89); — Хајдуцима лоша срећа била, паша *бјеше* на то Гацко равно (О XIV 162—163); — Издаше га погани Спахићи, | што но Никцу *бјеху* споредници (О XXI 107—108); — То зачуло шездесет пандурах | у Коприву ниже Мартинићах, | *ђе чуваху* од Турака стражу (О XXIX 31—33); — Што л' у војске јесу барјактари, | то *бијаху* сиви соколови (О XXXI 165—166) и сл.—

— они што осећају значење имперфекта ни данас не би употребили перфекат, или било које друго претеритално време, јер би перфекат, рецимо, по њихову осећању у свим овим примерима означавао радњу која је била пре оне што је с њом стварно истовремена, док се имперфектом изражава истовременост.

2) У неупоредиво највећем броју примера с имперфектом, какви су:

Кад виђеше њега Црногорци, | поскочише на ноге лагане, | на шарке се пушке *оџираху* (О I 9—11); — Батрићу су муке додијале, | па Османа богом *брашмљаше* (О II 16—17); — С собом узе три четири друга, | пође опет Скадру проклетоме, | ту пред пашу они *излазаху* (О III 51—53); — Када пашу књига допанула, | ни мало му мила не *бијаше* (О VI 18—19); — Покупио пет хиљада војске | све по пушци и крвавој руци, | *ђе знаваше* бољега јунака (О VI 32—34); — Жѧ Оташу било Црногорце | е *мишљаше* да ће погинути (О 74—75); — И долеће један прамен магле | од те доње Ластве Озринићке, | а из магле змије *излећаху*, | *грабљаху* нам са главах капице (О VII 81—72); — На тефтер су војску избројили, | војске *бјеше* дванаест хиљада (О XI 50—51); — Па их воде руках свезанијех, | *мишљаху* их врћи на откупе (О XI 162—163); — А прискочи Бабићу Иване | да Вукову посијече главу, | но се Вуче сјећи не *даваше* (О XII 173—175); — Нагнаше га низ Рудине равне | ..., | нико им се на пут не *чињаше* (О XIV 323—325); — У ријечи коју *говораху* | дође турска до Медуна војска (О XV 113—114); — Друга нема споредника нема | до његово двоје *ђеце* луде, | ..., | те му *ђеца ушваљаху* овце (О XVII 65—68); — Свако гледа Никца од Ровинах, | међу собом *говораху* Турци (О XVIII 120—121); — Пак сакупи од земље главаре, | главарима књигу *кажешаше* | и овако ријеч *говораше* (О XIX 21—23); — Гашо овце на торину врну, | а клети се *џримицаху* Турци (О XX 95—96); — А кликује браћу Црногорце, | ал' га чути нико не *могаше*

и многи други, мада би у њима могло доћи и друго неко претеритално време, најчешће перфекат, — из реченичне везе је јасно да је имперфекат употребљен зато што је радња која се њиме казује реално или у машти доживљена, или се бар као таква жели представити од говорног лица, и што је вршена у једно време у прошлости које је одређено другом неком истовременом радњом. Баш зато што је ово из контекста јасно, и могао би се место имперфекта у оваквим примерима употребити перфекат.

Што у Његошевој збирци народних песама једва можемо наћи понеки пример друкчијег ближег одређивања времена радње у имперфекту, као у стиховима:

Знаш, Илија, што је пријед било, | докле Рамо у животу
бјеше (O LIX 9—10); — Ка̂ и што се грдан повратио | Вука-
 совић Филип Маџарине | и немачки плаћени солдати, | те
возаху топе и кумбаре (O LVI 99—102): — Знаш сестрића
 бега Али-бега, | до цара му не *бијаше* пара (O XI 22—2.);
 — што у њој, такорећи, и нисмо нашли примера у којима би се
 стање означено имперфектом у прошлости протезало до у време
 говора говорног лица, и ни једног примера који би временски
 био везан за садашњост (тј. за време говора), чега све налазимо
 у језику Његошеву, — то никако не значи да је у нашег песника
 и народног певача било различито осећање значења имперфекта.
 У овог последњег је само начин изражавања упрошћен, скоро
 шаблонизиран; стил народних, нарочито десетерачких, песама
 је више стереотипан, а песнички стил Његошев се одликује разно-
 ликошћу, и у њему су искоришћене све могућности народног
 изражавања, посебно овде — све оне што их значење имперфекта
 допушта. Зато сам ја и сматрао да ће Његошеви примери упо-
 требе имперфекта бити врло поуздана грађа за утврђивање тачног
 значења овога облика у нашем језику.

Давши прво неке доказе да досадања, скоро уопштена, дефиниција о значењу имперфекта, према којој се њим означава, чак и нарочито истиче, дуго трајање радње у прошлости, није тачна, — ја сам на Његошевим примерима, њиховом анализом, мислим, то потврдио и показао да је имперфекат претеритално време за означавање радњи које су се у прошлости, најчешће истовремено са неком другом прошлом радњом, а свакако увек у једно одређено време, вршиле. Време у прошлости у које се врши имперфектом означена радња не одређује се овим обликом, него временом вршења оне прошле радње с којом се радња у

имперфекту напореда врши, или неком прилошком одредницом, или на било какав други начин. То значи да се радња у имперфекту временски не одређује према тренутку говора говорног лица; имперфекат, дакле, синтаксички није индикативно време.

На Његошевим примерима смо се, даље, уверили да се имперфектом означавају само радње које су стварно доживљене или се само претстављају као доживљене од говорног лица, односно, у питањима на која се очекује одговор у имперфекту — и од лица коме се питање упућује, на чему се, особито у најновије време, у радовима о значењу имперфекта инсистира као на најзначајнијем моменту. Али ни то у значењу овога облика није битно, јер се опет и осталим претериталним временима, свима од реда, изражавају и лично доживљене радње. А суштина значења имперфекта је свакако истицање напоредности у одређеној прошлости, као што је синтаксички суштина презента означавање напоредности уопште. За разлику од перфекта, којим се означавају ничим неодређене прошле радње, и за разлику од аориста (дакако, имперфективних глагола), којим се казују одређене а временски, прекидом у једноме тренутку, ограничене радње, — имперфектом се, дакле, означавају временски ближе одређене лично доживљене радње неограниченог (али не и изузетно дугог) трајања у прошлости.

За наше схватање значења имперфекта говори и чињеница што је већина синтаксичара, како смо то већ напред истакли, указивала на означавање напоредности радње у имперфекту с другом неком прошлом радњом, односно на ближе одређивање прошлости, као на један од момената тога значења, иако ниједан од њих није налазио да је овде баш тај моменат битан.

Вук Караџић у својој дефиницији значења имперфекта (у његовој терминологији — времена полу прошавшег) не само да указује на тај моменат него му, чини нам се, даје централно место, али ипак његова дефиниција, у целини узета, не може да задовољи. Он каже: „време полу прошавше... показује да је дело глагола јошт трајало, кад је нешто друго настало н. п. ја говорих а он дође, ја љубљех и пр.“¹⁾ Указујући на погрешну интер-

¹⁾ Писменица сербскога језика. — Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. I, Београд 1894, стр. 39.

Занимљиво је у вези с овим указати да и данашњи граматичари бугарског језика посебно истичу незавршеност имперфективне радње у моменту којим се она баш временски одређује. Као најкарактеристичнију за ово наводимо дефиницију: „Минало несвршено време означава минало действие което се представя като незавършено въ момента за който се говори“ (Андрейчинъ, *op. cit.*, 233).

претацију Вукове дефиниције од стране А. Стојићевића, којом је овај хтео доказати своју основну тезу да имперфекат и аорист, наиме, „имају у суштини исто временско значење, да означавају скорашњу прошлост“²⁾, — ја сам рекао да ту дефиницију треба схватити као да је у њој речено: имперфекат показује да се радња глаголска вршила у време кад је било нешто друго³⁾, јер то управо значи Вуков пример (ја говорих у тренутку кад је он дошао). Вук није дао правилну дефиницију зато што је полазио само од примера једног типа. Радње имперфективних глагола — о овоме је напред било речи, — ма у којем облику да су употребљене, ако су истовремене с радњама перфективних глагола, већ самим тим што су с њима истовремене, морају почињати пре тих радњи, чије извршење пада у један од тренутака вршења имперфективне радње. Тако је, несумњиво, увек у случајевима употребе имперфекта у току чије радње пада извршење онога што се казује неким перфективним глаголом, као у стиховима: *Ми играсмо* у колу с гостима, | *ређасмо* се наоколом вином, | докле пушка извише Пиштета, | пуче једна и човек покличе; — Док сидемо ка на ово поље, | починемо под једну јабуку | испод које и поточић *враше* и многим сличним примерима. То је несумњиво завело Вука, а много мање оне који су касније ово време назвали *несвршеним*, — наравно уколико тај термин треба да значи да оно што се њим казује није било свршено у време којим се ближе одређује.

Највећи недостатак Вукове дефиниције свакако је у томе што је заснована само на употреби имперфекта у примерима где је његова радња напоредна с перфективним радњама. Па ни у свим случајевима овакве употребе не може се закључивати да је тачно оно што је Вук казао за значење овога облика. Радња у имперфекту временски се ближе одређује временом извршења прошле радње перфективних глагола и у примерима употребе какву имамо у Његошевим стиховима: Крст од огња жива *направише*! | Ох диван ли *бјеше* погледати! (*ГВ* 175—177); — Пред вече се над тобом *изведри*, | мртве Турке по теби *бројасмо*, | погодит се нигда не *могасмо* (*ГВ* 1750—1751); — Ступ велики мрачни сачинише | . . . |, те у мрачном виду *дубијаше* (*Л V* 486—490) и сл., али оно што се у њима означава имперфектом очевидно „није још трајало“ кад се десило оно што се казује временски напоредном радњом перфективног глагола; крст *није био* диван погле-

2) А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта*, стр. 9.

3) Јужносл. филолог XIX, стр. 280.

дати пре него су га муње направиле да би та особина његова могла још трајати у моменту кад су га направиле, он је такав постао тек кад је направљен; мртве Турке су бројали пошто се над бојиштем изведрило; а мрачни стуб је дубио пошто је био начињен. Није, дакле, тешко схватити да у овим и оваквим случајевима радње у имперфекту не само што нису „још трајале“ када је оно „нешто друго настало“ него оне још нису биле ни почеле да се врше док то „нешто“ није настало; тек од тога тренутка, управо, могло је да почне њихово вршење. А имперфектом се ни у овим, па ни у оним примерима на којима се заснива Вукова дефиниција, не означава оно што се Вуку чинило, већ се само казује да се дотична радња вршила у времену перфективне радње: или у самом тренутку њеног извршења (у примерима типа Вуковог) или иза њеног извршења (у примерима какви су ови што их мало пре наведосмо).

Поготову се у случајевима употребе имперфекта за означавање радњи напоредних с радњама имперфективних глагола овим обликом казује да се њиме означена радња и радња којом се ова временски одређује врше у једно време. То потврђују многи досад наведени примери овога облика. Да ли једна од тих радњи дуже траје и која дуже траје, која од њих је пре почела а која се пре завршила — може се још знати по ономе што се у реченицама с обема радњама износи, али то за употребу имперфекта колико ни за одређивање његова значења, нема никаквог значаја.

Љуб. Стојановић у продужењу горе цитиране његове дефиниције вели да се имперфектом „истиче трајање радње у прошлости“ и да се он „нарочито употребљава кад се за време трајања те радње догоди или се догађа и каква друга радња“¹⁾. Ова накнадна Стојановићева дефиниција, мислим њен други део, сасвим је тачан. Његову тачност потврђују и примери које он тамо наводи и наши примери из Његошева језика, а сигурни смо, и сви други примери добре употребе овога облика. Штета је само што га је везао за први, нетачни део дефиниције, којим се инсистира на истицању трајања радње као главном моменту у значењу имперфекта. А овде је потребно објаснити и смисао прилошке одреднице „нарочито“. Она је употребљена у значењу *највише*, односно *најчешће*, и њоме се хтело рећи да се време у прошлости у које се врши имперфектова радња обично одређује временом вршења неке друге истовремене радње. И најзад, Стојановић

¹⁾ в. Јужносл. филолог II, стр. 191

није запазио да је радња у имперфекту временски увек ближе одређена, па и кад се то не обележава временом вршења друге радње.

За разлику од већине других синтаксичара српскохрв. језика, А. Мусић је осетио да „имперфекат значи имперфективну радњу која се врши у одређеној прошлости“. Али он то налази само за стил народних приповедака, Вукове и Даничићеве прозе и њихових превода Библије¹⁾, док за имперфекат у народним песмама даје дефиницију коју смо на почетку овога реда цитирали, и то намеће више погрешних закључака. Поред осталог, одатле излази да имперфекат, као синтаксичка категорија, и нема свог одређеног значења, па у једном стилу може означавати ово, а у другоме оно, или бар у једном стилу значи једно а у другоме и нешто друго. А тако, међутим, није. Мусић је, у сваком случају, остао недовољно јасан, тако да се његово „одређено временско значење“ имперфекта схватало као означавање односа према времену говора²⁾. А њега, међутим, треба схватити као однос према некој истовременој радњи или било како означеној временској ситуацији прошлости.

И А. Белић, баш зато што држи да „имперфекат значи истицање трајања радње у прошлости“, сматра да је овај облик „врло згодан за обележавање трајне радње у прошлости према другим радњама, које он својим временом обухвата“³⁾. Одређеније, он на другоме месту за имперфекат у „неправој употреби“, тј. у релативу, каже: „Обично се имперфекат употребљава уз сvezу *док*. *Док ми сеђасмо на шрави, они се искупише* и сл. *Сеђасмо* показује, као што се то види и из значења *док*, које би се могло објаснити са „у току времена за које“, „за време *док*“ итд., да је радња, *седења* дуго трајала⁴⁾. Ако се прихвати наше гледиште да се имперфекат у релативу, боље рећи у релативном индикативу, што није неправна употреба његова, једино и употребљава, онда и по овоме значи да имперфекат увек показује радњу која се врши „у току времена за које се нешто друго догађа“, или је било како друкчије одређено. Овим поводом је потребно указати на то да кон-

¹⁾ А. Мусић, *Прилози науци о временима*. — Глас Српске академије СХХИИ, стр. 78 и СХХВИ, 126.

²⁾ Исп. Белићеву интерпретацију Мусићевих дефиниција, Јужносл. филолог VI, 117. Мусићева недовољна јасност, с једне, и друкчија тачка посматрања, с друге стране, навели су Стојићевих на одлучну тврдњу да имперфекат не може означавати временски одређену прошлост (ор. cit, стр. 97).

³⁾ А. Белић, *О употреби времена*. — Јужносл. филолог VI, стр. 117.

⁴⁾ Исти, *Граматика српскохрватског језика* II, Београд 1933, стр. 34.

стацију о употреби имперфекта уз свезицу *док* не треба схватити као да се ова свезица обавезно и употребљава, него се обично само подразумева, нити да се имперфекат употребљава само у реченицама зависног односа већ и у напоредним, тј. независним реченицама.

И најзад, када употребу овога облика у Његошеву језику и његово значење до кога смо дошли анализом ове употребе повежемо с општом Бругмановом дефиницијом о значењу индоевропског имперфекта: „Das Imperf. versetzte die Aktion des Praesens in die hinter dem Sprechenden liegende Vergangenheit“¹⁾ и с чињеницом што се у неким индоевропским језицима, нарочито доследно у латинском, рецимо, и француском, у реченицама зависним од прошлих глаголских времена за означавање напоредности вршења радње употребљава имперфекат, — долазимо до закључка да се у српскохрв. језику, тамо где се овај облик очувао, у његовој, искључиво неиндикативној, употреби у значењу ипак добро чува индоевропски синтаксички карактер.

Модална имперфекатска конструкција

У Његошеву језику пада у очи употреба модалне конструкције од имперфекта глагола *хшећи* и инфинитива, каква је врло обична у језику народних умотворина, поготову оних које су постале у Његошеву крају и суседним областима, где се она и данас употребљава и у разговорном језику. А срећемо је и код више писаца који су употребљавали имперфекат. И природно је што је на њу и раније скретана пажња. Највредније се осврнути на оно што је о њој рекао А. Мусић у својим Прилозима науци о употреби времена²⁾, иако јој је он тамо посветио само неколико редова. Признајући Мусићу да је осетио и једначином *хоћаш погинути = погинуо бих* тачно одредио службу ове конструкције, потребно је потсетити на Белићеву исправку погрешног Мусићевог мишљења о развоју њеног потенцијалног значења. Белић је у потпуном праву кад каже „да се поменута покрајинска конструкција развила семазиолошки из значења глагола а не морфолошко-синтаксички, како претпоставља г. Мусић“³⁾. Тачност овога закључка показаћемо на примерима из Његошевог језика и на онима што смо их узели из Његошеве збирке народних песама, не одвајајући их једне од других.

¹⁾ К. Brugmann, Kurze vergl. Grammatik, 573.

²⁾ Глас Српске академије наука СХХI, 127.

³⁾ Јужнословенски филолог књ. VI, 118.

а) У неким од тих примера глагол *хшети* се употребљава у своје правом значењу, у значењу глагола *желети*, а инфинитив уза њ је његова допуна, врста објекта, означава оно што се жели, односно што се желело.

Шта, рецимо, примери:

Нешто друго ја *хоћах казати*, | па се нешто занесох на страну (*ШМ* III 538—539) и Још *хоћаше* кнеже *говориши* | но му паша ријеч бесједио (*О* LXI 47—48)

— значе ако не : Ја сам *желео да кажем* и Кнез је *желео да говори*. То што се у овој служби у српскохрв. језику, нарочито у савременом књижевном језику, а и тамо где смо рекли да је честа наша конструкција, обично употребљава потенцијал, — само је потврда мишљења да је основа постанку ове конструкције у значењу глагола *хшети*, јер је познато да се потенцијалом, можда још чешће него могућношћу, изражавају жеља и намера.

б) Не можемо сасвим поуздано тврдити да ли се пре износи жеља или намера, или сигурност говорног лица да би се, без изнесене сметње, десило оно што се казује имперфекатском конструкцијом у стиховима: *Шћаше доћи* сердар с главарима | да ти прича све како је било | ... |, но немаше каде оставити (*ГВ* 2701—2703) и сл. А модус намере свакако имамо у примерима, као што су:

Та ме сила, браћо, наћерала | те *помушиш хоћах* Црногорце (*ГВ* 2216—2217). — *Хоћаху* ме *ојениш* Латинком [имали су намеру да га ожене] (*ШМ* I 230); — Но да видиш Грујинога Тома | *ћаше* другу да *уграби* главу [намеравао је да уграби] (*О* XLVII 179—189) и сл.

в) Жеља некога да нешто врши или изврши, а још пре намера да то врши (односно изврши) чини га *гошовим* на вршење или извршење дотичне радње. И, према томе, готовост као посебан начин, можда, не би ни требало одвајати од жеље и намере. Али, ако не бисмо могли казати да ли у примеру: Зар на главу круну *сћавиш шћаше* | крвљу облита свога благодјеја? (*П* XVII 238—242) — онај ко говори пита саговорника *је ли желео или намеравао* или *био гошов* да учини оно што се глаголом у инфинитиву изриче, — у другима као што су:

Но су Петру муке одољеле | и Бог знаде *предаш* им се *шћаше* (*О* X 173—175); — *Хоћаху* их *пучиши* на откупе | но их женска глава укорила (*О* IX 84—85) — Човјек пашче ту *свезаш* не *шћаше*, | акамоли чојка несретњега (*ГВ* 1479—1480); — Ви *хоћасте* браћу *откуиши* | у клетога Ђуприлић

везира, | но их не *шће даши* на откупе (О IX 91—94); — *Хоћаху* му главу *ошћинуши* | и продат је за новце султану (ШМ IV 299—300); — Да имадох круну Немањића; | *шћах* ти круну на дар *ошћремиши* (ШМ I 493—494); — Тада мени круну одузеше, | *хоћаху* ми и главу *узети* (ШМ I 236—237); — Траг по трагу мени погинуо, | да је бјеше Србин уграбио, | ако *хоћах* главе *окренуши* (ГВ 487—489); — Ко знаваше *казаш* не *хоћаше*, | а ко *шћаше* за војску не знаше (О V 69—70); — свакако је говорно лице хтело казати да је, наравно по његову мишљењу, онај о коме је реч *био гошов* да се преда (I пример); да су *били гошови* браћу откупити (II пр.); да човек, тамо негде не *би био гошов* пашче свезати (III пр.), и свуда се у даљим овим примерима изражава готовост, пре него ма шта друго.

Бити готов нешто учинити, значи имати унутрашње снаге за то, тј. — моћи то учинити. И за то је свака форма потенцијала, па и ова што о њој овде говоримо, потпуно разумљива у служби за означавање готовости, која је ипак посебна врста личног става, па је зато и посматрамо као посебну модалну нијансу и према намери на једној и према могућности на другој страни.

г) Прави потенцијал, начин за изражавање могућности вршења радње, имамо у Његошевим стиховима:

У хиљаду другијех пушаках | *познаши* га *ћаше* када пукне (ГВ 2805—2806); — Бог то знаде што још *биши* *шћаше* (ШМ III 650); — Отвори се пространство пећине | ... | три је топа *пребацити* не *ћаху* (П XVI 161—163); — Без чуда га *ухватиши* не *ћаху*, | но изиде Шикмановић Вуче (О XXV 65—66); — Слатко ли ми једном *шћаше*, Павле, бити | ... | да ме сан *оћаше* вјечни *обузети* (П XLV 92—94); — И жалост ме повише пристиже | кад чух за смрт црнога Ђорђија, | ... | него и то *хоћах* *прегорети* (П I 69—72); — Одбрани их блато и бродови, | одбранише куле и топови | да пиличник *ушћи* не *ћаше* (П LVI 546—548); — Благо нама, наше сунце јарко, | када нам те срећа донијела, | како *шћасмо* *живјети* без тебе (О III 143—145).

У њима се очевидно говори: да је *могао* познати; да бог зна шта је још *могло* *биши*; да је (пећину) три топа *нису* *могла* (а и не *могу* сада) *пребацити*; да га *нису* *могли* *ухватити*; да га је сан *могао* *обузети*; да је *могао* *прегорети* и како *смо* *могли* *живети* без тебе.

д) Понекад се не може знати да ли се овом конструкцијом изражава могућност вршења, ондносно извршења радње, или

сигурност да ће се она вршити (извршити), или — и једно и друго у исто време. Оцењујући с једне стране, рекло би се да се стихом: Ево и он *ушећи* не *ћаше*, | но га срећа нанијела бјеше (О XXXII 247—248), хтело рећи: И он *не би могао ушећи*... Али је исто тако несумњиво да је оцењивач ситуације која се овом реченицом даје изразио своју увереност, сигурност да, без услова који се износи другим стихом, не би дошло до онога што садржи глагол у инфинитиву. Са овим су потпуно идентични стихови:

Он га ћера *ушећ* му не *ћаше*, | но га Марун богом братимио (О LV 216—217); — А и Пејо *ушећ* не *хоћаше*, | но га лаке ноге унијеше (О XXXV 143—144); — Ама они *ушећ* не *хоћаху*, | но их спрете војска црногорска (О XVIII 144—145) и сл.

А тешко би се, усталом, могло тврдити да се ова потенцијална конструкција, као и сам модус потенцијал, употребљава игде где се не би могло осетити да се основно значење (потенцијала) макар у најтананијој нијанси не чува. Овим се управо и може објашњавати што се један граматички облик употребљава у више различитих значења¹⁾. И не само у овоме него и многим другим случајевима у језику.

ђ) Што се пак тиче самог облика потенцијала, и овде: имперфекатске конструкције глагола *хшећи* са инфинитивом у његовој служби, — најчешће се у поједином примеру осећа више сродних модалних значења. Поред досад наведених, рецимо, у примерима: *Ћаху бјежаш* Турци без обзира, | но жаљачке буле излазише (О LVIII 104—105) и *Још их ћаху прашиш* Црногорци, | но им не да Никац од Ровина (О XVII 214—215), — ми осећамо и жељу и намеру, а то је и сасвим природно, јер жеља и намера обично иду заједно; њих свакад ни психолошки ни лингвистички није могуће разграничити; оно што се жели постићи, то се често и намерава да се постигне. Ипак је, чини нам се, пре хтела да се изрази сигурност онога који говори, у првоме примеру: да би Турци побегли без обзира да нису изишле жаљачке буле, а у другој — да би их (мисли се Турке) Црногорци још пратили (тј. гонили), али им није дао Никац од Ровина. Истога су типа примери:

Хајдуци му гроб копати сташе, | Рака *ћаху* плитко *укопашу*; | али не да млада пашинаца (П II 189—191); — *Још и два му заробио сина* | и *оћаше* пашу *погубиши*. | Ма Хајка

1) в. А. Белић, О језичкој природи и језичком развиту, Београд 1941, стр. 396, 410 и 411 и тамо наведену литературу.

му никад не даваше (*П* II 208—210); — Бранио се два бијела дана, | Бог да знаде *предаш* се *хоћаше*, | но му виче из планине вила (*О* X 159—161).

А сигурност, пре свега другог, мања или већа сигурност говорног лица, изражава се имперфекатском конструкцијом у стиховима:

Ту ранише Ибрахима | пашу, брата Кара-паше. | и њихову *шћаху* главу | ту посјећи *ка* му брата (*Св.* IX 770—772); — *О* делијо, Мусо Челебијо, | многе *л'* *ћаше* *оцрнѣти* Влахиње (*ШМ* II 218—219); — Нит витешка младеж турска већ га пашом *звѣшти шћаше* | да на лаке приђе ноге | не ускочи и утече (*Св.* IV 77—80); — У толико побјегоше Турци, | јошт их много *погинушти ћаше* (*О* VI 148—149); — А да може извадити ножа, | још којег *изгубишти ћаше* (*О* XXV 119—120); — Војске мрака *шћаше скришти* (*Св.* VIII 747); — Свога дома већ не *ћах гледати*, | него кости тамо оставити (*ГВ* 1440—1441); — И још више *дужишти се ћаше*, | но удрише царске панцирлије (*П* I 690—691); — Што збораше Амза и Никшићи? | *Шћаше* ли им мила вјера *бишти*? (*ГВ* 343—344); — *Ћаше* Ника *уфатишти* Турчина, | но ми Турчин пушку опалио (*О* XXXVII 113—114); — *Оћаху* му *одговоришти* Турци, | но пиперска ђеца не дадоше (*О* XXXIV 18—19); — Да ми старац срећно не умаче, | право, кнеже, *хоћах* га *подићи* | да са коца гледа пут Цетиња (*ШМ* II 285—287); — И окрену танку брешакињу | пут сокола Станковића Кења; | доиста га *убишти хоћаше* (*О* L VI 314—316). —

Сигурност у извршење онога што се у оваквим примерима износи глаголом у допунском делу ове конструкције може бити слабија или јача. У једнима од њих се осећа само претпоставка. Стихове:

Под шатор се с ђецом уфатили— | Бог зна дјецу *погубишти шћаше* (*О* LXI 226—227); — Бог да знаде и *ушећи ћаше*, | но несрећа њему прискочила (*О* XXV 123—124); — Шта још чуда *шћаше порадишти* | да млад нама с хата не полеће (*ШМ* II 206—207); — Распита ме за наше крајеве | и *шћах рећи* љуби Црногорце (*ГВ* 1636—1637); —

ми схватамо тако као да говорно лице у њима каже — претпостављам: да су *хтели да погубе* децу (I пр.); да је *хтео да ушекне* (II пр.), да би чуда *порадио* (III пр.) и да му се *чинило* да (дужд) воли Црногорце (последњи пример).

У другима је сигурност поуздана; оно што се имперфекатском конструкцијом у њима износи осећа се да се неминовно

мора догодити. Очеvidно се у стиховима: Да не бјеше под оним именом, | не *шћаше се бојати* од урока (ГВ 1627—1628) хтелo рећи — Да није под оним именом *не би се морао бојати* урока; а: Коњ *хоћаше* у њима *цркнути* (ГВ 1478) не значи ништа друго већ — Коњ *би морао* у њима *цркнути*.

е) Међу ова изразито конјунктивна значења иде и употреба овог сложеног имперфекта-потенцијала у примерима с проспективном нијансом, какву имамо у стиховима:

И још нешто *говориши шћаху* [— имали су да говоре] (П LVI 259—260); — Још *хоћаше Сефер кажевати* [— још је имао да казује] | но се Гашо намјерио близу (О XX 206—207); — Да л' нијеси јучера видио | што *хоћаше* око вира *биши* [— што је имало да буде] | да не дође педесет грађанах (П LVI, 359—361); — Турско мноштво и латинско | не могаше одолети | храброј мишици ваше браће | док последњи *шћаше шрајати* [— док је последњи имао да *шраје*] (Св. VIII 1095—1098); — Знат то може истинито | колико се унапријед | *шћаше* бојак прекрвави | *продужаши* и *водиши* [— колико је имао да се *продужује* и *води*] (Св. IX 365—368).

ж) Изненађује чињеница што се сложени имперфекат, тако чест у служби многих модуса, где се иначе употребљава потенцијал, — као кондиционал ретко среће у језику Његошеву. Нећемо, истина, погрешити ако устврдимо да реченица с имперфекатском конструкцијом у примерима:

Свагда бјеше граја око мене | када *хоћаш* по граду *изићи* (ГВ 1435—1436) и Блијешњаху људске очи | када поглед *шћаху бациши* (Св. I 601—603)—

садрже и услов под којим се вршила истовремена радња управне реченице. Али је важно то да радње означене допунским делом конструкције у њима нису само реалне него и реализоване, да су то радње којих се извршење у прошлости понављало неодређени број пута. Војвода Драшко (I пример) није хтео да каже — Ако *бих изашао* била би граја око мене (мада се ова реченица може и овако схватити и мада се у њој, овако схваћеној, и може објаснити употреба потенцијала) него: У свакој прилици *када бих изишао*, још боље — *свакад када год сам изишао*, била је граја око мене, као што ни описивач одређеног ратног призора (у II пр.) није рекао да би очи блештале ако би се бацио поглед, него да се то дешавало свакад, *кад се бацио поглед*. Још мање се осећа истицање услова у примеру: *Кад се шћаше ођест* куд да иде, па

обуци оне пуне токе . . . (ГВ 2035—2036) и сл. случајевима. Овде се износи остварена радња која се у прошлости по уобичајеном реду, по навици, понављала. А то значи да се имперфекатска конструкција не употребљава свакад модално, у служби овог или оног начина, већ и као релативни индикатив-квалификатив, у једној служби, дакле, у којој се употребљава више глаголских облика, између осталих и облик потенцијала¹⁾.

Потребно је показати (а то је на примерима наше конструкције и згодно учинити) да модуси, иако, означавајући не-реализовану радњу, нису временска категорија, — ипак имају своје време. Само се то време не одређује непосредно, ни према тренутку говора (као у правом индикативу) ни према било којем временском моменту у прошлости или будућности (као у случају с релативним индикативом), већ посредно према индивидуалном ставу, који се њиме изражава. „У начинском облику ма кога језика на свету . . . време тога облика јесте време става“²⁾. А време става не треба мешати с временом евентуалног реализовања радње, до којег обично долази, ако уопште до њега долази, тек после става говорног лица. Исто тако треба имати на уму да време става није време његова изрицања, већ време изграђивања. Оно прво је само онда када се ова два момента поклапају и падају у исто време. Време става се у сваком случају увек одређује у контексту. А ја о њему посебно говорим зато што сам хтео показати да се и употреба овога имперфекта - начина (модуса), као и употреба имперфекта - времена, заснива на истом принципу означавања напоредности с којом другом радњом у прошлости, а свакако у некој одређеној временској ситуацији. У неупоредиво највећем броју случајева то је и овде прошлост одређена временом вршења неке напоредне радње. Ову напоредност не треба схватити апсолутно; време изграђивања става, као ни време радње правог имперфекта, не поклапа се увек тачно с временом вршења напоредне радње, него је став често, рецимо, природна последица те радње; и као такав стварно долази иза ње, али се ипак с правом узима да је то једно време. По ономе што се каже у примеру: И жалост ме повише пристиже | кад чух за смрт Црнога Ђорђија | . . . | него и то *хоћаш њрегорјети* — јасно нам је да је онај што говори прво чуо за смрт Црнога Ђорђија, па се тек онда код њега раз-

¹⁾ Исп. Т. Маретић, Граматика и стилистика, Загреб 1931, 548 и М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд, 1951, 445).

²⁾ А. Белић, О језичкој природи, стр. 394.

вило осећање на коме се заснива став исказан конструкцијом *хоћах ѓрегорјеши*, као што се из стихова: Ту ранише Ибрахима | пашу, брата Кара-паше | и његову *шћаху* главу | ту посјећи *ка* му брата — закључујемо да је говорно лице стекло уверење да ће Ибрахим-паша бити посјечен тек пошто су га ранили, додуше, одмах иза тога. И у оваквим случајевима, дакле, оно што условљава став и изграђивање става падају у исто време, иако по реду прво претходи другоме (смрт Црнога Ђорђија могао је да прегори *кад је за њу чуо*; а главу Ибрахим-паше би сигурно посјекли *када су га ранили*, тј. *пошто су га ранили*).

Време става у прошлости не одређује се само напоредном прошлом радњом, већ се често подразумева из свега онога што се на дотичном месту говори. Кад војвода Драшко каже: Свога дома већ не *ћах гледаши*, | него кости тамо оставити, — знамо да мисли на ситуацију у време свога боравка у Млецима, јер се о њему на овоме месту говори. А кад први кадија пева: О делијо, Мусо Челебијо, | много *л' ћаше оцрниш* Влахиње | да нам мало више поживова (*ШМ* II 218—220), иако време нигде не спомиње, он га одређује самим именом Мусе Челебије, коме се обраћа. Што се тиче одређености времена ситуације за изграђивање става који се износи у сложеном имперфекту-потенцијалу, она је онаква каква је и временска одређеност правога имперфекта.

И евентуално реализована радња што је означава допунски део наше конструкције (који обично стоји у инфинитиву или, знатно ређе, у презенту са свезицом *да*) имала би припадати прошлости, али не увек само прошлости него и садашњости. И овде, као у случају с правим имперфектом, када се имперфекатском конструкцијом претставља неко стално стање — колико за прошлост, то стање вреди и за садашњост. Ова конструкција у примеру: Отвори се пространство пећине | . . . | три је топа *ѓребацити* не *ћаху* (*П* XVII 161—163), — не значи само да пећину три топа не би могла пребацити у прошлости, кад је говорно лице оцењивало њено пространство, него то не би могло ни сада; тај стих значи, дакле, како је и горе речено, три је топа нису могла, а ни сада не могу пребацити. Конструкцијом у стиху: Коњ *хоћаше* у њима *цркнути* — даје се карактеристика млетачких тамница, не само за прошлост него и за садашњост.

Још је много разумљивије што једна модална конструкција са сталним обликом (макар и претериталним) једнога *rag excellence* модалнога глагола, какав је глагол *хшеши*, изражава став говорног лица у време говора, као у Његошеву стиху: *Хоћах убиш*

једну кукавицу, | а жа̑ ми је фишек оштетити (ГВ 182—183), где *хо̑ах уби̑ш* значи: хтео бих да убијем (кукавицу), хо̑у, желим, *баш сада* док говорим желим да [је] убијем. Нас, штавише, изненађује што нисмо запазили више таквих примера код Његоша, јер је у тој служби, за означавање става у садашњости, у говорима црногорским доста честа употреба ове конструкције; *о̑а̑* ти нешто *ре̑и* — употребљава се у народу врло често са значењем: хтео бих, желим, баш сада кад говорим, да ти нешто кажем или: *о̑а̑ по̑и* до куће, где *о̑а̑ по̑и* значи — желим, или намеравам да пођем. А у тој служби се мало употребљава прави имперфекат осталих глагола (в. о том код мене у Јужносл. филологу XIX, стр. 282 и Ј. Вуковића *Говор Пиве и Дробњака* ЈФ XVII, 88). Сам имперфекат овде означава само напоредност, а време, као и став, одређују други моменти; време: напоредна радња или било каква одредница, а став — основа глагола.

И на крају, опет, не знам по који пут, као у случају с употребом правог имперфекта, модална имперфекатска конструкција служи за изражавање индивидуалног става према радњама означеним допунским делом њеним само уколико је тај став изграђен на основу лично доживљених ситуација и лично добијених утисака говорног лица или, само у питањима, онога коме се говорно лице обраћа с питањем. Сви наведени примери, ма који модус да изражавају, ово сведоче, и зато их овде нећемо понављати. У језику Његошеву и дијалектима који су у основици тога језика, где се има довољно осећања за право значење модалне имперфекатске конструкције, разлика између ње и правог потенцијала је, истина, унеколико и у томе што се овај последњи облик употребљава за изражавања личног става у време говора или за стално, а имперфекатска конструкција — у неупоредиво највећем броју случајева — за изражавање става у прошлости. Али се и потенцијал тамо употребљава и за прошлост (исп. Давно *бисмо* на састанак *дошли*, | но се нешто ружно догодило (ГВ 442—443). Затим се имперфекатска конструкција ипак не среће у служби свих модуса који се изражавају потенцијалом. У свим делима Његошевим ја бар нисам нашао ниједног примера њене употребе ни за несумњиви кондиционал ни за пермисив, док потенцијал налазимо и у овој другој служби (Па и да *би дошли* и *стотина*, |...!, у кућу се *бисмо* затворили, | ми се били, а ти би нам *пјева* (ГВ 2541—2544); а већ кондиционално значење његово је и обично и често, код Његоша као и другде у нашем језику. У оним службама, међутим, у којима су могућа оба ова модална облика, потенцијал

се употребљава за означавање индивидуалног става без обзира на то на основу чијих утисака је он стечен, док се имперфекатском конструкцијом, како смо напред већ рекли, изражава став изграђен само кроз лично доживљавање лица која у говору учествују.

М. Стевановић

R é s u m é

М. Stevanović

On n'a pas mal approfondi chez nous la syntaxe des formes de verbes serbo-croates. Beaucoup de problèmes ont été résolus en la matière. Et cependant il y en a de fondamentaux dont on devrait encore s'occuper, celui de la signification de l'imparfait par exemple.

La définition de l'imparfait, telle que nous l'avons aujourd'hui, est inexacte. Et pour cause: cette forme est de plus en plus portée à disparaître; elle est employée par des écrivains qui n'ont pas le sens inné de sa signification; cette signification même a été fixée dans la syntaxe par des grammairiens qui ne l'avaient pas davantage et à base d'éléments auxquels on ne pourrait faire confiance. On définit l'imparfait comme forme particulière par laquelle on exprime une action de durée exceptionnellement longue dans le passé. En réalité il ne marque d'aucune façon une durée plus grande que les autres formes, le parfait, par exemple, ou le présent ou le passé simple des verbes imperfectifs, et le dominant de sa signification ne consiste pas en cela. Afin d'en conclure, il faudrait s'en tenir à la manière dont on l'emploie dans des parlars de ces régions et de ces écrivains qui le gardent et qui l'emploient souvent et d'une manière spontanée.

P. P. Njegoš est l'un de ces écrivains, son langage étant, d'une part, d'un caractère populaire dialectal typique et, d'autre part, loin d'en disparaître, l'imparfait se maintient au contraire dans les parlars de son pays natal. Il a été fixé dans cette dissertation, par l'analyse d'exemples tirés de Njegoš, que l'imparfait est un prétérit naturellement, et qui exprime que la chose était ou se faisait en même temps qu'une autre, toujours à une époque déterminée; que ce temps passé, dans lequel se fait l'action exprimée par l'imparfait, n'est point fixé par cette forme, mais, soit par le temps de l'action simultanée, soit par quelque adverbe ou d'une tout autre manière; que pour l'imparfait, le temps de l'action qu'il exprime n'est pas en relation avec le moment où le sujet parle, et que par conséquent il n'est point, selon la syntaxe, un temps de l'indicatif.

Chez Njegoš tout comme dans la poésie populaire de son pays et des contrées avoisinantes dont le parler s'en rapproche le plus, l'on rencontre très souvent l'emploi de l'imparfait du verbe „hteti“ (vouloir) et de l'infinitif en fonction du conditionnel. Mais cette construction ne s'emploie à son tour que quand la chose qu' elle exprime se fait en un temps déterminé dans le passé (plus rarement dans le présent). Et de nouveau, comme dans le cas de l'emploi de l'imparfait ordinaire, la construction modale de l'imparfait ne sert à exprimer notre point de vue individuel envers l'action marquée par sa partie complémentaire rien qu'en tant que ce point de vue est formé en vertu d'une situation personnellement vécue, d'après des impressions directement reçues par la personne qui parle ou dans la forme interrogative par celle que cette personne interroge.